

BATI ANADOLU'DA ARİSTONİKOS AYAKLANMASI

(İ.Ö. 133-129)

Hasan Malay

Köleliğin yaygın olduğu ve kurumlaştırıldığı ilkçağ toplumlarında, acımasızca çalıştırılan ve eziyet edilen kölelerin zaman zaman ayaklandıkları ve her ayaklanmanın kanlı bir biçimde bastırıldığı bilinmektedir (1). Bu tehlikeye karşı her zaman uyanık duran köle sahipleri, köle gruplarını oluştururken onların değişik ülkelerden gelmiş olmalarına ve dolayısıyla değişik dilleri konuşmalarına özen göstermişler (2) ve böylece organize bir ayaklanma ihtimalini azaltmağa çalışmışlardır. Ayrıca, özellikle savaş ve kargaşa ortamında kölelerin başkaldırma ihtimali arttığından, olağanüstü dönemlerde onların hareket özgürlüğünü oldukça kısıtlayan yasal önlemlere başvurulmuştur (3). Tüm bunlara rağmen, güçlü Roma devletinin varlığını tehdit edecek boyutlara varan birkaç köle ayaklanması, Romalıların düzenli ordularını yıllarca uğraştıracak kadar etkin olmuştur. Örneğin, İ.Ö. 139-132 ve 104-100 yılları arasında Sicilya adasında (4) ve 73-71 yılları arasında İtalya'da (5) ortaya çıkan üç büyük köle isyanı zorlukla bastırılmış ve ayaklanmalara katılan tüm köleler öldürülmüştür (6).

- (1) İlkçağda kölelerin içinde buldukları koşullar hakkında şu esere başvurulmalıdır: W.L. Westermann, *The Slave Systems of Greek and Roman Antiquity*, Philadelphia 1955.
- (2) Pseudo-Aristoteles, *Oikonomika*, 1344b, 18.
- (3) Thukydides, 7.27.5.
- (4) Diodoros, XXXIV, 2.30.
- (5) Appianus, *Bella Civilia*, I.14.
- (6) İlkçağdaki diğer bazı ayaklanmalar hakkında ayrıntılı bilgi için bk. V.Vavrinek, *Aristonicos*, s. 23 ve dev.

Çok sayıda antik yazar ve yazıtta bahsi geçen diğer bir köle isyanı da, İ.Ö. 133 yılında, Aristonikos adında birinin, Pergamon (Bergama) Krallığı ile onun müttefiki Romalılara karşı Batı Anadolu'da başlattığı isyandır. Marmara denizi sahillerinden Akdeniz'e kadar tüm Batı Anadolu'yu etkisi altına alan bu ayaklanma, Batı'da çok sayıda makale ve kitaba konu olurken (7), ülkemizde ne yazık ki gereğince incelenmemiştir (8). Yazımıza konu olarak aldığımız bu olayı gereği gibi anlayabilmek için, Pergamon Krallığı'nı tanımak ve o dönemin koşullarını bilmek gereği vardır.

I- Pergamon Krallığı'nın Kuruluş ve Gelişimi :

Pergamon Krallığı'nın ortaya çıktığı İ.Ö. III. yüzyılda, Batı Anadolu'da çok sayıda küçük ve yarı bağımsız devletçikler bulunmaktaydı. Genellikle bir kral, rahip ya da tyran önderliğinde varlığını sürdüren bu devletler arasında bulunan Pergamon, Gongylos adında birinin ahfadı tarafından yönetilmekteydi (9). Mitolojik kaynaklara göre, bu şehir, Arkadia'dan gelen bir grup kolonist tarafından kurulmuş ve adını Pergamos adında bir koloni liderinden almıştı (10). Ksenophon ise, buranın, Teuthrania'lı (11) yerli halkla Grek göçmenlerin karışımından oluşan «çok eski bir kent» olduğunu kaydetmektedir (12). Ne var ki, Pergamon kenti, Büyük İskender sonrası döneme kadar adını pek duyuramamıştı. Şehir, Antigonos'un, İ.Ö. 301 yılında, Lysimakhos tarafından İpsos'da (13) yenilgiye uğratılmasından (14) sonra Lysimakhos'un Trakya krallığına bağlandı ve işte bu dönemde tahkim edildi ve sınırları genişletildi. Bu devirde Pergamon, Tieionl'lu (15), Philetairos adında, Lysimakhos'un son derece güven-

(7) Bu konuda zengin bibliyografya için bk. J. Vogt, «Pergamon und Aristonikos», *Atti: Del terzo Congresso internazionale di Epigrafia greca e latina* (Roma 4-8 settembre 1957), Roma 1959, s. 45-54.

(8) Aristonikos isyanından dolayı olarak söz eden Türkçe kaynaklar arasında, O Akşit'in *Manisa Tarihi*, İstanbul 1983 (s. 91-93) ile M. Özsait'in *Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidya Tarihi*, İstanbul 1985 (s. 69-70) adlı eserlerini sayabiliriz.

(9) *CAH VIII*, s. 590.

(10) Pausanias, I,4,5 ve 11,2.

(11) Teuthrania, Mysia'nın, Pergamon'u da içeren güneybatı kesimine verilen isimdir.

(12) *Anabasis*, VII, 8,8 ve *Hellenika*, III, 1,6.

(13) Phrygia'da küçük bir şehir olan İpsos, bugünkü Sultan Dağı'nın eteklerindedeydi ve sonraları bu kentin yerine Ioullia adında bir başka şehir kurulmuştu.

(14) Diodoros, XX, 46-86 ve Justinus, XV, 2-4.

(15) Paphlagonia bölgesinde bir şehir.

diği biri tarafından yönetilmekte ve müstahkem oluşu nedeniyle, Lysimakhos'un 9000 talent (**talanton**) tutarındaki büyük hazinesi burada korunmaktaydı (16). Ancak Philetairos, efendisine ihanet ederek, Suriye kralı Seleukos tarafına geçmiş ve Lysimakhos'un hazinesine de el koymuştu (17). Philetairos'un yeni efendisine ne kadar bağlı olduğu, Pergamon sikkelerinin bir yüzüne onun portresini koydurmuş olması ile anlaşılmaktadır (18). Nihayet, İ.Ö. 280 yılında Seleukos'un ölümü üzerine Philetairos Pergamon'u bağımsız bir devlet olarak ilân etmiştir ve bu tarih Pergamon'un kuruluş tarihi olarak kabul edilmektedir (19). Ancak, ilk iki yönetici olan Philetairos ve Eumenes I kral ünvanı kullanmamış olduklarından, krallığın ortaya çıkışı, bu ünvanı ilk kez kullanan Attalos I devrinde gerçekleşmiştir (20).

Kuruluşundan (İ.Ö.280) yıkılışına (İ.Ö.133) kadar, Pergamon'da yöneticilik ve krallık yapan kişiler şunlardır :

Dynasteia Devri	Philetairos (280-263), Eumenes I (263-241), Attalos I (241-197), Eumenes II (197-159),
Krallık Devri	Attalos II Philadelphos (159-138), Attalos III Philometor (138-133).

Daha kuruluş yıllarından itibaren, Pergamon'un geniş ve verimli topraklara sahip bir devlet olduğu kesindir (21). Kaikos (Bakırçay) vadisi boyunca uzanan bu geniş ve bereketli toprakları sayesinde kısa zamanda zenginleşen ve kalkınan şehir (22), Pitane (Çandarlı) ve Kyzikos (Erdek) gibi Grek komşularına kredi vererek onları kendine çekmeğe ve Delos ve Thespiiai gibi Hellenistik dünyanın önemli

(16) Strabon, 543 ve 623.

(17) Strabon, 624. B. Hansen, 1971 yılında yazdığı eserinde, bu hazinenin on milyon dolar değerinde olduğunu hesaplamıştır. (*Attalids*, s. 203).

(18) CAH VIII, s. 590. Bu sikkeler için ayrıca bk., ay. es., Vol. Plates III, 4c.

(19) *The Oxford Classical Dictionary* (2nd ed.), s. 673.

(20) Pergamon'un, krallık öncesi yönetim biçimine *dynasteia* adı verilmektedir.

(21) Strabon'un, Philetairos devrinde Pergamon topraklarının pek geniş olmadığını yazması (624) yanıltıcı olabilir. Zira, bu tarihçinin toprak konusundaki standartları hayli yüksekti (CAH VIII, s. 590).

(22) Pergamon'un ekonomik durumu ve dillere destan zenginliği için bk. Rostovtzeff, *Economic Policy*, s. 359-390. Krş. H. Malay, «Bati Anadolu'nun Antik Çağdaki Ekonomik Durumu», E.Ü. Edebiyat Fak. Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi II (1983), s. 50-61.

dinsel merkezlerine adaklar ve armağanlar göndererek adını duyurmağa çalışmıştı (23). Ayrıca, Philetairos, güçlü bir ordu kurarak kendini Mysia'da kabul ettirmiş ve Mysia, Aiolis ve Troas'daki komşu Grek şehirlerini dağ kabilelerinin hücumlarına karşı korumuştur. Kuşkusuz, Pergamon'un bu hızlı kalkınma ve güçlenmesinde, Philetairos tarafından elkonan, Lysimakhos'un 9000 talent'lik hazinesinin büyük katkısı olmuştur (24).

Philetairos ile başlayan bu hızlı kalkınma, İ.Ö. 263 yılında onun yerine geçen yeğeni ve üvey oğlu Eumenes I devrinde de sürdü. Yeni yönetici, Mısır'la dostluk kurdu ve Suriye kralı Antiokhos I ile 262 yılında Sardis (Salihli) yakınlarında yaptığı savaşı kazanarak bağımsızlığını güçlendirdi (25). Eumenes I'in, Pergamon'a ne kadar toprak kazandırdığını bilmiyoruz. Ancak, muhtemelen onun devrinde kurulan ve dynasteia'nın kuzey ve güney sınırlarını güvence altına alma amacı güden, Philetaireia ve Attaleia isimli iki askerî koloni hakkında bilgimiz vardır (26). İlk iki yöneticinin yaptıkları işlere bakılacak olursa, onların şu amaçta birleştiklerini söylemek mümkündür : Mysia'nın mümkün olduğunca geniş bir bölümüne hükmetmek ve komşu Grek şehirlerini kontrol altında tutmak.

Pergamon'un üçüncü yöneticisi olan Attalos I, seleflerine oranla daha ihtirash bir kişiydi. Grek komşularının başına dert olan Galatları yendikten sonra kral ünvanını alan Attalos I, devleti bir dynasteia olmaktan çıkarmış ve Batı Anadolu'yu ele geçirme amacı güden bir Hellenistik Monarşi haline getirmişti (27). Ancak, Makedonia kralı Philippos V ve Seleukoslara karşı yaptığı savaşlarda, Attalos I, bu iki güçlü devlet bir üçüncü güç tarafından etkisiz hale getirilmedikçe kendi varlığını garanti altına alamayacağını anlamıştı. O devirde bu işi başarabilecek güçteki tek ülke Roma idi. Nitekim, saltanatının son yıllarında, Attalos I'in, Romalılarla birlikte Philippos V'e karşı savaş açtığını görüyoruz (28). Pergamon ile Roma'nın bu dönemde tesis ettikleri dostluk, Anadolu tarihi bakımından oldukça önemlidir. Bu tarihten itibaren Romalılar Anadolu'daki varlıklarını giderek arttırmışlar ve Pergamon Krallığı'nın yıkılışından sonra tüm Batı Anadolu'ya egemen olmuşlardır.

(23) CAH VIII, s. 590 ve 604.

(24) M.M. Rostovtzeff, a.g.e., s. 360.

(25) Strabon, 624.

(26) CAH VIII, s. 591. Philetaireia adlı askerî koloniyi zikreden bir yazıt için bk.

OGI, no. 266 ve 336; Attaleia için bk. OGI, 266.

(27) Strabon, 624 ve Livius, XXXVIII, 16.

(28) The Oxford Classical Dictionary, s. 147.

Attalos I'in yerine geçen oğlu Eumenes I, Romalılarla kurulan dostluğu sürdürdü ve onları Antiokhos'la yaptıkları Magnesia Savaşında (İ.Ö. 189) (29) destekledi ve bu ittifakın ödülü hayli büyük oldu: Romalılar, Mysia, Lydia, Phrygia ve Lykaonia bölgelerini tümüyle Pergamon Krallığı'na bıraktılar(30). Eumenes II'nin ölümünden sonra, yerine Philadelphos lakabı ile tanınan kardeşi Attalos II geçti. Bu kralın, usta bir diplomat ve Romalılara içten bağlı bir müttefik olduğu ve edebiyat ve güzel sanatlarla ilgili çalışmalarını desteklediği bilinmektedir(31).

Aristonikos ayaklanması ile yakından ilişkili olduğu için, son kral Attalos III'ü daha yakından tanımağa çalışacağız.

2— Son Kral Attalos III Philometor :

Polybios, eserini, Korinthos'un Roma consulü L. Mummius tarafından tahribi (İ.Ö. 146) ile tamamladığı için, ne yazık ki ondan Attalos III dönemi hakkında fazla bir bilgi alamıyoruz. Ancak bu tarihçi, Attalos III'ün tahta çıkmadan önceki yaşamına dair bazı kısa bilgiler vermektedir. Örneğin, İ.Ö. 167 yılında, Attalos II'nin Roma'da bulunduğu bir sırada, Eumenes'in bu oğlunun doğmuş olduğunu(32) ve henüz bir prens iken, iki ülke arasındaki geleneksel dostluğu pekiştirmek üzere Roma'yı ziyaret ettiğini (İ.Ö. 152) (33) Polybios aracılığı ile öğrenmekteyiz. Bu gezisinde Attalos, Romalılar tarafından büyük bir coşku ile karşılanmış ve onurlandırılmıştı. Ayrıca, Anadolu'ya dönerken uğradığı Yunanistan şehirleri de kendisine büyük sevgi gösterisinde bulunmuşlardı(34).

Bir yazıt, son Pergamon kralının, diğer birçok hellenistik devir monarkh'ı gibi tanrılaştırılmış olduğunu (apotheosis) göstermektedir(35). Öte yandan, birini Kyzikos'a(36), diğerini de Pergamon'a (37) gönderdiği iki mektubunda bu kral, annesi tarafından kurul-

(29) Bu savaş hk. ayrıntılı bilgi için bk. O. Akşit, *Manisa Tarihi*, s.76-78.

(30) Livius, XXXVII, 45-55.

(31) Hansen, *Attalids*, s. 123 ve dev.

(32) Polybios, XXX, 2.5-6. Bu kralın ebeveynlerinin kim oldukları konusu hayli tartışılmıştır. Bu tartışma için bk. Hansen, *Attalids*, Appendix I.

(33) Polybios, XXXIII, 18.1-4.

(34) Attalos'un bu gezisi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Hansen, *Attalids*, s. 142.

(35) *Ath. Mitt.*, XXXIII (1908), s. 376-9.

(36) Welles, *Royal Correspondance*, no. 66 (Yazıt, İ.Ö. 135 yılında tarihlenmektedir).

(37) Aynı eser, no. 67 (Yazıt, İ.Ö. 135 yılına aittir).

muş olan Zeus Sabazios (38) kültüne değinmektedir. Aynı kral, bilinen diğer iki mektubundan birini Lydia'daki Hierakome (Beyoba) (39) kentine yazmakta ve buradaki Artemis Persike isimli Pers tanrıçasının tapınağının dokunulmazlığını güvence altına almaktadır(40). Diğer bir mektup da, yine Hierakome adını taşıyan bir Karia köyüne gönderilmekte ve buradaki Apollon tapınağına vergi muafiyeti tanınmaktadır(41). Attalos III devrine ait diğer önemli bir belge de, Elaia (Zetindağ) yakınlarında bulunmuş olan bir yazıttır(42). Bu yazıtın, Pergamon'daki Asklepios Soter tapınağına ait olduğu anlaşılakta ve kral, «düşmanlara karşı kazandığı zafer» nedeniyle onurlandırılmaktadır. Yazıtın noksan oluşu, kralın bu seferi kimlere karşı yaptığını anlamamıza olanak vermemektedir.

Diodoros'a göre, Attalos III, «... devlet işlerini önceki krallardan farklı bir şekilde yönetti. Halka öyle zalimce davrandı ki, hem kendi halkı ve hem de komşuları ondan nefret ettiler. Zaman zaman, en nüfuzlu arkadaşlarının kendisine suikast hazırladıklarını düşünerek, onları ve tüm ailelerini, saray mahzenlerinde gizlice bulundurduğu vahşi paralı askerlere acımasızca öldürttü(43). Bu kralın diğer bir kurbanının da, Daphidas adında, Telmessos'lu (Fethiye) bir gramer bilgini olduğu ileri sürülmekte ve Magnesia ad Maeandrum (Tekin) yanındaki Thoraks dağında çarınha gerilerek öldürüldüğü belirtilmektedir. Çünkü Daphidas, Pergamon krallarını, «sadece Lysimakhos'un hazinesini elde etmek üzere savaşan ve bu sayede Lydia ve Phrygia'ya hükmeden kimseler» olarak tanımladığı bir şiir yazmıştı(44). Diğer bir tarihçi, Justinus ise, Atta-

(38) Bu yerli Anadolu kültürü hakkında ayrıntılı bilgi ve belge için şu esere bakınız: E.N. Lane, *Corpus Cultus Iovis Sabazii* II, Leiden 1985.

(39) Hierakome için bk. J.—L. Robert, *Hellenica* VI (Paris 1948), s. 26 ve dev. Bu kentin «Kutsal Köy» anlamına gelen adı, buradaki ünlü Artemis Persike tapınağı ile ilişkilidir ve kentin adı Roma devrinde Hierokaisareia olarak değiştirilmişti.

(40) Welles, *Royal Correspondance*, no. 68 (İ.Ö. 138 ?). Antik devirde Anadolu'nun değişik kesimlerinde yaşayan Pers kökenli nüfus hakkında bilgi ve bibliyografya için bk. H. Malay, «An Inscription Recording a New Persian Name: Mithraboges or Mithrabogos», *Epigraphica Anatolica* 5 (1985), s. 27-29.

(41) Welles, *Royal Correspondance*, no. 69 (İ.Ö. 138 ?).

(42) *Inscr. Perg.*, no. 246 (=OGI, no. 332). Yazıt, hernekadar Elaia (Zeytindağ) yakınlarında bulunmuşsa da, Pergamon kentine ait olduğu kesin gibidir (A. Wilhelm, *Öjh*, XVII [1914], s. 18 ve 40).

(43) Diodoros, XXXIV, 3.

(44) Strabon, 647; Valerius Maximus, I.88; Hansen, *Attalids*, s. 151.

los III'ün bu zalimce davranışlarını, onun yaşlı annesinin ve nişanlısı Berenike'nin (45) ölümü ile izaha çalışarak, kralın son yıllarında sarayından hiç çıkmadığını, halka görünmediğini ve sarayda hiçbir festival kutlanmadığını yazmaktadır(46).

Attalos III'ün dış dünya ile ilişkisini kestigi dönem için değişik ve ilginç öyküler anlatılmıştır. Onun başlıca meşgalesinin, kraliyet bahçelerinde şifalı otlar yetiştirmek olduğu söylenir(47). Hatta, bu otlar arasında bulunan *polemonium* (kedi otu) bitkisine, krallığın kurucusunun onuruna *philetairis* adının verilmiş olduğu bilgileri-miz arasındadır(48). Kral bu işi öylesine ileri götürmüştü ki, aralarında çok zehirli otların da bulunduğu bitkilerden hazırladığı bazı ilâçları arkadaşlarına armağan olarak göndermekteydi(49). Pergamon'lu ünlü tıp bilgini Galenus (İ.S. 130-200), Attalos'un her türlü zehirli otları ilgilendiğini (50), ancak hazırladığı panzehirleri sadece ölüme mahkûm suçlular üzerinde denediğini(51) ve kralın böyle bir denemeyi suç saymadığını bizzat kendisinin söylemiş olduğunu (52) yazmaktadır. Diğer bazı antik yazarlar da, Attalos'un deri üzerindeki çibanlara iyi gelen bir merhem (53) ve hazım bozukluklarını gideren bir diyet(54) hazırlamış olduğunu yazdıklarına göre, bu kralın sadece insanlara eziyet etmek üzere bu araştırmaları yapmış olması zayıf bir ihtimal olarak görünmektedir. Öte yandan, Attalos'un diğer merakları arasında her türlü hayvan ve özellikle böcekler üzerinde incelemeler yapmak(55) ve şarapçılık, zeytincilik gibi tarımsal çalışmalarda ilginç yöntemler geliştirmek de bulunmaktaydı. Nitekim, onun bu alandaki çalışmaları Varro(56), Plinius(57) ve

45) İsmine bakılırsa, bu kadın, Ptolemaios sülâlesi ile ilişkili olmalıdır. Ancak Vitruvius (IV, 1), Attalos III'ün nişanlısının Arsine adında bir kadın olduğunu yazmaktadır.

(47) Justinus, XXXVI, 4.1-2.

(47) Vavrinek, *Aristonicos*, s. 14.

(48) Plinius, *Naturalis Historia*, XXV, 6.64 ve 8.99; Hansen, *Attalids*, s. 144, 428 ve 430.

(49) Justinus, XXXVI, 4.3.

(50) Galenus, XIII, 416 (ed. C.G. Kühn).

(51) Galenus, XIV, 2 (Kühn).

(52) Galenus, XII, 252 (Kühn).

(53) Plinius, *Naturalis Historia*, XXXII, 8.87 ve Galenus, XIII, 409-416 (Kühn).

(54) Galenus, XIII, 162 (Kühn).

(55) Galenus, XII, 162 (Kühn).

(56) Varro, *Res Rusticae*, I.1.8.

(57) Hansen, *Attalids*, s. 145.

Columella (58) gibi ünlü antik devir tarım yazarları tarafından nakledilir (59). Ancak, ömrünün son yıllarına doğru Attalos III, bitki ve hayvanlarla uğraşmayı terkedip, çeşitli madenlerden heykeller yapmağa çalışırken, hastalık veya güneş çarpması nedeniyle ölür (60).

Pergamon'un son kralı Attalos III'e atfedilen öyküler ilkçağla da sınırlı kalmaz; ortaçağın bazı yazarları bile, bazı zar oyunlarının ve satranç'ın da bu kralın buluşu olduğunu yazmışlardır (61). Hiç kuşku yok ki, Pergamon'un hiçbir kralı Attalos III kadar konuşulmamış ve yazılmamıştır. Gerek bizzat kralın ilginç kişiliği ve gerekse Pergamon sarayındaki ihtişam sadece tarihçilerin ilgisini çekmekle kalmamış, fakat aynı zamanda birçok ozanın şiirlerinde kullandıkları bir motif haline gelmiştir (62).

3- Pergamon Krallığı ve diğer Batı Anadolu Şehirleri :

İ.Ö. 188 yılında imzalanan Apameia (Dinar) Barışı (63) ile yapılan düzenlemelerden sonra Pergamon Krallığı'nın 173.000 km²lik bir yüzölçümü ve 5.5 milyona yakın bir nüfusa sahip olduğu hesaplanmaktadır (64). Bu çok geniş ülkeyi yönetmekte olan kralların, Pers ve Seleukoslar devirlerinde tesis edilen ve satrapeia (satraplık) ve hyparkheia adını alan idari bölünme şeklini koruyup korumadıklarını bilmiyoruz (65). Ancak, eldeki bazı yazıtlar, krallığın bazı kesimlerinin

(58) Columella, *De Re Rustica*, I.8.

(59) Columella, Epikharmos adında Sicilya'lı birinin, Attalos'un tarım yöntemlerini öğrettiğini yazmaktadır (aynı yer).

(60) Justinus, XXXVI 4.4-5: «... Ab hoc studio, aerariae artis fabricae se tradit, cerisque fingendis, et aere fundendo procudendoque oblectabatur. Matri deinde sepulcrum facere intulit: cui operi intentus morbum ex solis fervore contraxit et septima die decessit». Strabon ise, onun bir hastalıktan öldüğünü yazar (624). Ancak, Attalos'un kendi annesinin bir heykelini yapmağa kalkışması, ona verilen Philometor lakabını haklı göstermek üzere uydurulan bir hikâye de olabilir (RE I, col. 2176).

(61) Hansen, *Attalids*, s. 146.

(62) Örneğin bk. Horatius, *Carmina*, I, 1.12 ve II, 18.5-6.

(63) Magnesia savaşı ve onu izleyen Apameia barışı hakkında bk. O. Akşit, *Magnesia Tarihi*, s. 86-7.

(64) Hansen, *Attalids*, s. 166. Verilen nüfus ve yüzölçümüne, Pergamon Krallığına bağlı olan Aigina ve Andros adaları da dahildir.

(65) Bazı araştırmacılara göre, Attaloslar, Seleukosların kurdukları idari birimleri aynen korumuşlardır. Ancak, elimizde bu fikri destekleyen epigrafik bir buluntu bulunmamaktadır.

bir tür eyalet olarak tesis edilmiş olduğunu göstermektedir. Örneğin, Khersonesos (Gelibolu) yarımadası ile Trakya'yı yönetmek üzere bir *strategos* atanmıştı(66). Bu kişinin bazı askerî yetkilerinin de olması muhtemeldir; çünkü, bu yöredeki bazı şehirlerin savaşçı dağ kabilelerine karşı korunmaları gerekmektedir(67). Hellespontos (Çanak-kale Boğazı) civarında görevli olan diğer bir *strategos* ise, kraldan, bölgesindeki şehirlerden birinde demokratik kurumların tesis edilmesini, yoksul vatandaşlara kraliyet hazinesinden (*basilikon*) (68) yardım edilmesini ve bu kente tanınmış olan vergi muafiyetinin iki yıldan beş yıla çıkarılmasını istemekteydi(69): Şu halde, *strategos*'ların mali konularda da bazı sorumluluklar üstlenmiş olduklarını söylemek mümkündür. Yargı işlerinde ise, Attalosların kurdukları sistemin Apameia barışından sonraki düzenlemelerde de korunmuş olması muhtemeldir. Çünkü bir yazıtta, bir yargıcın «Aiolis civarında» görevli olduğu belirtilmektedir(70).

Pergamon Krallığı'na bağlı Aigina adasının yönetim şekline ilişkin değerli ipuçları veren iki yazıt bilinmektedir: Bu yazıtlardan birinde, Eumenes tarafından atanmış olduğu belirtilen yönetici Hikesios (71), diğerinde de, Eumenes II ve Attalos II devirlerinde adayı 16 yıl yöneten Kleon adında bir Pergamon'lu onurlandırılmaktadır(72). Yazıtlardan ikincisi uzun bir onurlandırma dekretidir ve buradan öğrendiğimize göre, Kleon'un görevi, ada halkının isteği üzerine kral tarafından uzatılmıştı. Pergamon Krallığı'na bağlı diğer bir ada olan Andros'un yönetimi hakkında doğrudan bilgimiz olmamakla birlikte, buranın da bir *strategos* emrinde olma ihtimali kuvvetlidir ve ayrıca, bu adada bulunan meclislerin Attaloslar devrinde de faal olduklarını gösteren bazı dekretler bilinmektedir(73).

Roma'nın Anadolu'daki etkinliğinin artması sonucu ve Apameia antlaşması gereğince, bölgedeki Grek şehirlerinin statü ve yaşam şekillerinde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Artık bu kentlerle ilgili önemli kararlar Pergamon kralları tarafından değil, Roma Senatosu tarafından verilmekteydi. Magnesia ad Maeandrum ile Priene

(66) OGI, no. 339.

(67) Aynı yer.

(68) *Basilikon* hakkında bilgi ve bibliyografya için bk. H. Malay, «A Royal Document from Aigai in Aiolis», *Greek, Roman and Byzantine Studies*, 24 (1983), s. 351.

(69) SEG II, no. 663.

(70) Rostovtzeff, *SEHHW*, s. 508 ve Hansen, *Attalids*, s. 167.

(71) E.L. Hicks, *Grek Historical Inscriptions*, Oxford 1882 no. 188 (=Syll.³, no. 642).

(72) OGI, no. 329 (=E.L. Hicks, a.g.e., no. 189).

(73) *Ath. Mitt.*, XXXIV (1909), s. 185-7.

(Güllübahçe) şehirleri arasında İ.Ö. 175-160 yılları arasında çıkan bir anlaşmazlık hakkında Pergamon'a değil, Roma'ya başvurulması ve Romalıların bu anlaşmazlık için komşu şehir Mylasa'yı (Milas) hakem olarak atamaları(74) bu yeni durumun önemli bir belirtisidir. Örnekleri çoğaltmak mümkündür: Attalos I devrinde, Artemis Leukophryene festivaline hangi şehirlerin çağrılacakları konusunda krala danışıl-ken(75), Eumenes II ve Attalos II dönemlerinde evsahibi Magnesia ad Maeandrum şehri, biri Tralles (Aydın) olmak üzere krallık sınırları içindeki dört kente doğrudan elçiler göndermiş ve kralların onayına gerek görülmemiştir(76). O halde, Pergamon kralları büyük bir devletin himayesinde yaşamının faturasını yavaş yavaş ödemeğe başlamışlardı.

Apameia Barışı ile, bağımsız olarak bırakılan Batı Anadolu şehirlerine(77) hatırı sayılır topraklar verilmişti. Örneğin, Lampsakos'a (Lapseki) Troas'ın tüm kuzeybatısı(78), İlion'a (Çanakkale) Rhoeteion ve Gergis şehirleri verilirken(79), Aleksondreia Troas da yörenin en geniş şehirlerinden biri haline getirilmişti(80). Bunlar kuşkusuz, Antiokhos'la yaptıkları savaşlarda Romalıların tarafını tutan şehirlerden bazılarıydı ve gerek bağımsızlık verilerek ve gerekse toprakları genişletilerek ödüllendirilmişlerdi. Aynı bölgede bulunan ve Antiokhos ile yaptıkları savaşlarda onları desteklemeyen Abydos (Nara) şehri ise, Pergamon'a bağımlı bir statü verilerek cezalandırılmıştı. Ayrıca, Aristoteles'in elyazmalarının bulunduğu Skepsis (Kuşunlu) şehri de cezalandırılan şehirler arasındaydı(81). Bağımlı şehirlerle özgür şehirler arasındaki fark, bağımlı olanların ödedikleri yüklü vergiler ve dış ilişkilerde Pergamon krallarına ve ya Romalılara sormaksızın herhangi bir adım atamamalarıydı. Ancak, kararlarının büyük bir kısmı uygulamaya konamasa ve hareket alanları sınırlı da olsa, bağımlı şehirlerdeki meclisler halâ faaliyet-leydiler. Aslında, şeklen de olsa, meclislere karşı gösterilen bu saygının nedeni, Seleukosların bile yerel özerkliğe saygılı olmaları ve

(74) Kern, *Inscr. Magn.*, no. 93 (=Syll.³, no. 679).

(75) Kern, a.g.e., no. 22 =OGI, no. 282=Weiles, *Royal Correspondance*, no. 229.

(76) Kern, a.g.e., no. 83, 85-7; Magie, *Roman Rule*, s. 1009-1010.

(77) Bu şehirlerin listesi için bk. Hansen, *Attalids*, s. 95.

(78) Strabon, 589-90.

(79) Hansen, *Attalids*, s. 95.

(80) Aynı eser, s. 169.

(81) Strabon, Aristoteles'in elyazmaları ve bu konuda Skepsis'de geçen ilginç olaylar hakkında şunları yazar(609-9): Sokratik filozoflardan Erastos,, Koriskos ve onun oğlu Neleus Skepsis'lidir. Bunlardan sonuncusu (Neleus), Aristoteles ve Theophrastos'un öğrencisidir ve aynı zamanda içinde Aristoteles'in

Pergamon krallarının da bu yerleşik geleneğe karşı çıkmaktan kaçınmalarıydı. Sonraları, Romalıların yaptıkları yeni düzenlemelerde bile şehirlerin özerkliğini sınırlayacak tek bir söz bulunmamakta, sadece vergi yükümlülüğü getirilmekle yetinilmekteydi(82).

Önemli bir İonia kenti olan Teos (Sığacık) ile Pergamon krallığı arasındaki ilişkileri aydınlatan bazı yazıtlar bilinmektedir. Bunlardan birinde, 6000 drakhme değerindeki bir araziden söz edilmekte ve bu arazinin «şehir halkı tarafından Dionysos sanatçılara (tekhnitai) armağan edildiği, kutsal sayılacağı ve yerel vergilerden muaf tutulacağı» kaydedilmektedir(83). Aynı yazıtın bir yerinde (satır 17), arsa değerinin yarısının kraliyet veznesinden (basilikon) ödeneceğinin kaydedilmesi, Attalosların bu sanatçılara gösterdikleri yakın ilginin bir belirtisidir. Dahası, Teos kenti ile bu sanatçılar arasında sık sık anlaşmazlıkların çıktığı(84) ve Pergamon krallarının zaman zaman arabuluculuk yaptıkları bilinmektedir(85).

eserlerinin de bulunduğu kitaplığı Theophrastos'dan devralmıştır. Aristoteles, kendi kitaplığını Theophrastos'a bağışlamış, okulunu da ona devretmişti. Bilindiği kadarı ile o (Theophrastos), Mısır krallarına bir kitaplığın nasıl düzeleceğini öğreten kişidir. Theophrastos, kitaplığını Neleus'e bağışlar ve o da onları Skepsis'e götürür. Sonuçta bu kitaplar, sıradan insanlar olan yakınlarına miras olarak kalır. Bu mirasçılar, şehirlerinin bağımlı bulunduğu Pergamon krallarının Pergamon'daki kitaplık için ne büyük istahla kitap aradıklarını öğrenince, kitapları kazdıkları bir çukura gömerek saklarlar. Çok sonraları, kitapları çıkararak, nem ve böceklerden büyük zarar görmüş halde, Apellikon adlı Teos'lu birine yüksek fiata satarlar. Kitaplar arasında hem Aristoteles ve hem de Theophrastos'un eserleri vardır. Fakat Apellikon, bir filozoftan çok, bir bibliophil'dir. Toprak altında zarar gören bu eserlerde tamamlama ve düzenlemeler yaparak, yeni kopyalar üretir ve bunları birçok yanlışlarla yayınlar.....».

(82) Hansen, *Attalids*, s. 169.

(83) İ.Ö. III. yüzyıla tarihlenen bu yazıt hakkında bk. *BCH XLVI* (1922), s. 312-19 no. 2; *SEG II*, no. 580 ve L. Robert, *Et. Anat.*, s. 39-44.

(84) G.E. Bean, *Side Kitabeleri (The Inscriptions of Side)*, Ankara 1965, s. 50; L. Robert, *Et. Anat.*, s. 43; Welles, *Royal Correspondance*, s. 231-33 ve Strabon, 643.

(85) Dionysos sanatçıları ile Teos kenti arasında sürekli anlaşmazlıklar olmuş ve sanatçılar önce Ephesos, sonra da Myonnessos ve Lebedos'a taşınmak zorunda kalmışlardı (Strabon, 641-3).

Ephesos şehri, Romalılara karşı savaşıyan Antiokhos III'e çok büyük bir destek sağladığı için, diğer şehirlere oranla daha sıkı bir kontrol altına alınmıştı (86). Attalos II burayı bir ticaret limanı (**emporion**) haline getirmek istemiş, fakat limanı genişletme girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Strabon'a göre, «..... nehrin (Kaistros/Küçük Menderes) ağzı mühendisler tarafından daraltıldı. Çünkü o (Attalos), giriş kısmının oldukça derin olması gerektiğini düşünüyordu Ancak sonuç alınamadı, çünkü biriken yeni mil tüm limanı ve nehrin girişini daha da daralttı» (87).

Hellenistik devirde, Büyük İskender ile başlayan yeni şehirler kurma geleneği sonucunda birçok yeni koloni-şehirlere ortaya çıkmıştır. Tüm bu şehirlerin özelliği, eski bir çekirdek yerleşim üzerine inşa edilmeleriydi. Bu yeni merkezlere yerleştirilen kolonistlerin çoğunluğunu Makedonia'lı askerler oluşturmaktaydı. Batı Anadolu'nun büyük bir kesiminde kullanılan Makedonia takvimi ile yazıt ve paralarda görülen «Makedonia'lı» şeklindeki etnik ifade bu kolonistlerin ne kadar kalabalık olduklarının bir göstergesidir (88). Bu askeri kolonilerin (**katoikia**) kuruluş amacı, stratejik noktalara asker yerleştirerek, imparatorluğun bütünlüğünü güvence altına almaktı. Bu **katoikia**'lardan veya askerleri barındıranlar bir **hegemon** (89), atılaları barındıranlar ise bir **hipparkhes** (90) emrinde olup, askerlik hizmeti için sürekli hazır durumdaydılar (91). **Katoikia** sakinleri, kendilerine verilen toprağı işletiyor ve bazı durumlarda en yakın bir şehrin vatandaşlığına kabul edilebiliyorlardı. Örneğin, İ.Ö. 245 yılında, Magnesia ad Spylum (Manisa) civarında oturanlara Smyrna şehri tarafından vatandaşlık hakkı tanınmıştı (92).

Attalos II'nin kurmuş olduğu çok sayıdaki şehir arasında Philadelphia'nın (Alaşehir) ayrı bir yeri ve önemi vardır. Bu şehir Tmolos (Bozdağ) eteklerinde kurulmuştu ve sık sık depremlere tanık olmaktaydı (93). Philadelphia'nın Sardis'den Phrygia'ya giden işlek yolun üzerinde bulunması gelişimini hızlandırmış ve burası tapınakları ve festivalleri ile ün kazanmıştı. Aynı yörede, yine Attalos II

(86) Hansen, *Attalids*, s. 172 ve 206.

(87) Strabon, 641.

(88) Örneğin bk. *OGI*, no. 212 ve Strabon, 625.

(89) *OGI* no. 212 (Thyateira).

(90) *OGI*, no. 748 (Kyzikos).

(91) *Inscr. Perg.* no. 13.

(92) *OGI*, no. 229.

(93) Strabon, 628 ve Steph. Byz., s.v. Philadelphia.

tarafından kurulan Tripolis (Yenice) şehri, adından da anlaşılacağı gibi, üç yerleşimin birleştirilmesi (**synoikismos**) ile ortaya çıkmıştı ve Lydia-Phrygia sınırında yer almaktaydı. Şehrin Hellenistik devir sikkelerindeki yazıdan anlaşıldığına göre, burası uzun bir süre Apollonia adını taşımıştı (94).

Hermos (Gediz) ve Kaistros (Küçük Menderes) vadilerinde, bir küçük tapınak etrafında kümelenen köyler bulunmaktaydı. Hermos'un suladığı vadide Hyrkanion düzlüğü ve onun biraz kuzeyinde de Apollonis (Palamut) ve Thyateira (Akhisar) şehirleri yer almaktaydı (95). Bu yöre halkı, civar köylerin oluşturduğu bir birlik (**koïnon**) şeklinde, Artemis Persike tapınağının etrafında organize olmuştu (96).

Sardis'in doğusundaki Katakekaumene adı verilen volkanik bölge şaraplarının kalitesi ile tanınmaktaydı (97). Bu bölgenin en eski ve önemli yerleşimi Maionia (Menye) idi ve Maionialıların geçmişi Lydialılardan da gerilere gitmekteydi (98). Yine bu volkanik bölgede, Sardis-Kotiaion (Kütahya) arasındaki işlek yolun kenarında Temenothyrai (Uşak) (99), Silandos (Selendi) (100), Bagis (Güre) (101) ve Thermai Theseos (Hamamlı) (102) isimli yerleşim merkezlerinde Mokadeni (103) isimli bir kavim yaşamaktaydı.

Ülkedeki çok sayıdaki tapınağın yönetimi konusunda da, Attalosların kendilerine özgü bir yöntemle hareket ettiklerini gözlüyoruz.

(94) B.V. Head, *Historia Numorum*, Oxford 1887, s. 661.

(95) Strabon, 629. Adı geçen düzlüğe Kyroupedion («Kyros Ovası») adı da verilmekteydi.

(96) Pausanias, VII, 6.6. Artemis Persike hk. bk. dipnot 39 ve 40.

(97) Katakekaumene'nin ünlü şarabı hakkında bk. H. Malay, «Batı Anadolu'nun Antik Çağdaki Ekonomik Durumu», E.Ü. Edebiyat Fak. Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi II (1983), s. 52.

(98) Maionia hakkında gerekli bilgi ve belgeler için bk. TAM V, 1, s. 164-7.

(99) Temenothyrai'nin Uşak şehrinde lokalize edilişi için bk. Th. Drew-Bear, «The City of Temenothyrai in Phrygia», Chiron 9 (1979), s. 275-302.

(100) TAM V, 1, s. 18-9.

(101) TAM V, 1, s. 12-4.

(102) TAM V, 1, s. 26.

(103) Mokadeni (Mokadenoi) toplumu için bk. H. Malay, «A New Inscription Concerning the Lakimeni, Hodeni, Mokadeni and Ankyrani», Epigraphica Anatolica 1 (1983) s. 25-27 ve TAM V, 1, s. 1.

Herşeyden önce tapınaklar, ister şehirde, ister kırsal alanda bulunsunlar, ülkenin sosyal ve ekonomik yaşamında büyük bir rol oynuyorlardı. Kentlerde bulunan tapınaklar ilgili şehir tarafından yönetilmekle birlikte, Ephesos ve Sardis'deki gibi önemli tapınakların mülkiyet haklarını denetlemek için kralların birçok haklı nedenleri vardı. Nitekim, Sardis'de olduğu gibi, bu kontrol işini, bu tapınaklara birer kontrol memuru (neokoros) atayarak yürüttüler(104). Bunun gibi, Ephesos tapınağının dalyandan elde ettiği büyük gelir de, bu tapınağın mâli bakımdan kontrol altında tutulması için yeterli bir nedendi(105).

Attalosların tapınaklarla olan ilişkileri, diğer şehirlerle olan ilişkilerinden pek farklı değildi. Tapınaklar da, bağımlı şehirler gibi, yüklü bir vergi ödemişlerdi ve gelir kaynakları krallar tarafından denetlenmişti. Örneğin, Phrygia'daki ünlü Aizanoi (Çavdarhisar) tapınağına bu tür bir müdahalenin yapıldığını gösteren belgeler elimizdedir(106). Öte yandan, bazı tapınaklar, Attaloslara bağımlı olmakla birlikte, bir müttefik kent veya tebaa gibi muamele görmüşler ve krallarla çok samimi ilişkiler kurmuşlardır. Bu konuya örnek olarak, Galatia'daki Pessinus (Balâ Hisar) tapınağını ve onun babadan oğula geçen kraliyet rahipliklerini verebiliriz. Krallarla bu rahipler arasındaki içten ilişkileri gösteren bazı kral mektupları elimizdedir (107). Üstelik unutulmamalıdır ki Galatia hiçbir zaman bir Pergamon eyaleti olmamış ve Pessinus tapınağı kendi yarı bağımsızlığını Galatia yöneticilerine karşı bile koruyabilmişti(108).

4- Krallığın yapısı ; Başkent, Kral, Saray ve Ordu :

Pergamon Krallığı'na ait topraklar polis ve khora'dan oluşmaktaydı(109). Kuşkusuz, polis deyince Pergamon kenti akla geliyordu. Ancak, khora ile hangi bölgelerin anlatılmak istendiği pek açık değildir. Rostovtzeff, bu sözcükle, polis ve müttefik şehirlerin toprakları dışındaki krallık topraklarının anlatılmış olduğunu ileri sürmüştür(110). Pergamon gymnasium'unda bulunmuş olan epheb listelerine

(104) Rostovtzeff, *Economic Policy*, s. 384 ve dev.; CAH VIII, s. 607.

(105) CAH VIII, s. 607.

(106) OGI, no. 502.

(107) OGI, no. 315.

(108) Rostovtzeff, *Economic Policy*, s. 384.

(109) CAH VIII, s. 597.

(110) Aynı eser, s. 593 ve 597.

bakılacak olursa, krallığın başkentindeki (polis) nüfus 5 unsurdan oluşmaktaydı :

- a) Pergamon vatandaşları (politai),
- b) Yabancılar (ksenoi),
- c) Asker kökenliler (stratiotai) (111),
- d) Azatlı köleler (apeleutheroi),
- e) Köleler (douloi) (112).

Pergamon'un krallık öncesi dönemine ait buluntu pek az olduğundan, şehrin Gongyos'lar dönemindeki yapısı hakkında fazla şey bilmiyoruz. Kazılarda ortaya çıkan surlar, akropolis ve sur dışındaki bazı yapılar Attaloslar devrinde inşa edilmiştir. Sonradan, Romalıların pek az kısmını değiştirdikleri şehirde, surların Attalos I tarafından inşa ettirildiği, Eumenes II'nin burayı antik dünyanın en güzel kentlerinden biri yaptığı ve Attalos II'nin ise, «taştan yapılmış olarak teslim aldığı bu şehri mermerden yapılmış olarak bıraktığı» bilinmektedir(113). Sürmekte olan kazılar bize gösteriyor ki, Pergamon, belli bir plana göre bir yamaç üzerinde inşa edilen ilk büyük kenttir ve mimari kompozisyon ile sanat ve pratiğin birleştiği anıtsal bir şehirdir(114).

Başkent halkının şehrin yönetiminde sınırlı bir rolü bulunmaktaydı. Vatandaşlar, phratra ve phyle şeklinde birimlere bölünmüşlerdi. Krallığın son devirlerinde, phyle sayısının 12 ye çıktığı ve bir kısmının Philetairis, Eumenis ve Attalis gibi hanedan adları taşıdıkları bilgilerimiz arasındadır(115). Daha ilk kuruluş yıllarından itibaren, Pergamon'da demokratik bazı kurumların varlığı bilinmektedir. Örneğin, Lysimakhos veya Philetairos devrine ait olan bir dekretten, Pergamon meclislerinin (boule ve demos), komşu şehir Temnos ile bir isopoliteia ve isoteleia(116) antlaşması yaptıklarını öğreniyoruz

(111) Burada sözü edilen kimselerin, topoı adı verilen yörelerden gelmiş olmaları gerekir. Topoi'lar, Pergamon şehri arazisine dahil olan, bağımlı yerleşim, köy, çiftlik ve askerî koloni bölgeleriydi.

(112) Hansen, *Attalids*, s. 187.

(113) *CAH VIII*, s. 599.

(114) Ayrıntılı bilgi için bk. *CAH VIII*, s. 679 ve dev.

(115) Hansen, *Attalids*, s. 187-8.

(116) *Isopoliteia*, eşit vatandaşlık hakkı; *isoteleia* ise, eşit vergilendirme demektir.

(117). Şehrin erken devir dekretlerinde, yasa tekliflerinin genellikle *strategos* adı verilen, fakat nitelikli olan kişiler tarafından yapıldığı görülmektedir. Muhtemelen 5 kişi olan bu *strategos*'lar, meclis başkanlığı da yapıyor ve Eumenes I devrinden itibaren krallar tarafından atanıyorlardı(118): Şehrin yönetiminde, meclislerin çıkardıkları yasalar uygulanmakla birlikte, öncelikle kralların istekleri dikkate alınıyordu. Yasa koruyucuları olarak niteleyebileceğimiz *nomophylaks*'lar büyük bir itibar sahibiydiler; çünkü bu kişiler kral tarafından atanan ve onu temsil eden yüksek dereceli kraliyet memurlarıydı.

Krallık devrinde başkentin düzen ve temizliğine ne kadar önem verildiğini, Pergamon'da bulunmuş olan ve *astynomoi* yazıtı olarak tanınan 224 satırlık bir metinden öğrenmek mümkün olmaktadır (119). Günümüzdeki anlamıyla belediye zabıtası olarak niteleyebileceğimiz *astynomoi* ve *amphodarkhai* adı memurlar, *strategos*'ların veya kral tarafından atanan diğer bir görevlinin emrinde çalışıyorlar ve kentin temizlik, düzen, içme suyu gibi güncel sorunlarıyla ilgileniyorlardı. *Astynomos* yazıtı, Pergamon Krallığı'nın başkentindeki günlük yaşam ve kişilerin hak ve görevleri konusunda ilginç bilgiler verdiği için son derece önemli bir buluntudur.

Pergamon'daki yargıçlar «halkın adına» çalışıyor, fakat «kral adına» karar veriyorlardı. Şehir gelirlerinin büyük bir kısmı kraliyet veznesine (*basilikon*) gidiyordu. Yurttaşlar, aralarında birçok yerel vergilerin de bulunduğu yüklü bir vergiyi ödemekle yükümlüydüler. Ancak, krallığa ödenen vergilerle kıyaslandığında, yerel vergilerin pek büyük bir önemi yoktu. Bir Pergamon dekretinde, Asklepiades adında birine sadece «şehrin kontrolündeki tüm vergilerden muafiyet (*tateleia*) verilecek» ifadesinin kullanılması(120), krallığa ödenen vergilerin vazgeçmez gelir kaynakları olduklarını göstermektedir. Şehirdeki maliye memurları (*tamiai*) da *strategos*'lara bağlıydılar. Şehrin, kendi adına sadece tek tip bronz sikke basma hakkı vardı(121).

(117) *Inschr. Perg.*, no. 5 ve «Sur le traité d' isopolitie entre Pergame et Temnos», *REG XL* (1927), s. 214-19.

(118) Hansen *Attalids*, s. 188-9.

(119) Bu yönetmeliğin, Eumenes II devrinde kaleme alınan bir kraliyet yasa-sından aynen kopye edilip, Roma devrinde uygulandığı bilinmektedir. İlk kez W. Kolbe tarafından yayınlanan (*Ath. Mitt.*, XXVII, [1902], s. 47-77 = *OGI*, no. 483) metin, birçok değişik bilim adamı tarafından incelenmiş olup, Traianus veya Hadrianus devirlerine tarihlenmektedir.

(120) *Syll.*³, no. 1007, satır 20.

(121) *CAH VIII* s. 601.

Greklere göre, tapınaklar, kendilerine en yakın şehre karşı sorumluydu. Ancak Attaloslar, bu sorunu da kendilerine özgü bir yöntemle çözdüler : Tapınak gelirlerini şehre bıraktılar ama şehrin kutsal gelirle ilgilenen mâli kurumunun başına özel bir memur atadılar. Ayrıca, zengin tapınakların mâli sorumluları olan **neokoros**'lar da krallar tarafından atanıyorlardı. **Gymnasion**'un yönetiminde de aynı ilkelerden yola çıkılmıştı. Burası, gençliğin askeri ve kültürel eğitim merkezi idi ve krallığın geleceği için önemliydi. Kralın malî desteği ile ayakta duran **gymnasion**'u yöneten **gymnasiarkhos** ile **paidonomos** kralın atadığı memurlardı. Öte yandan, başkentte asayişî sağlayan polis gücünün (**paraphylakes**) başında da bir kraliyet me-muru bulunmaktaydı (122).

Pergamon'lu yöneticiler, her ne kadar «Pergamon'lu (**Pergameis**)» olarak kabul görmek istedilerse de, köken itibarıyla onlar Pergamon'lu değillerdi. Krallar, güya iki yönlü bir tanrısal soydan geliyorlardı, bunlardan biri onları **Herakles**'in torunları yapıyor, diğeri ise **Dionysos**'a bağlıyordu (123). Öte yandan, krallık içindeki veya dışındaki birçok Grek kentinde, hiçbir baskı olmaksızın, kralların ve atalarının tanrısallaştırılmış olduklarını (**apotheosis**) ve onlar adına bir kült tesis edildiğini görüyoruz (124). Bu kültün kuruluşunu Eumenes I ve ya Attalos I dönemlerine tarihlemek mümkündür. Yine bu kült içinde prenslere ve kraliçelere de yer verildiği ve örneğin Attalos I'in karısı Apollonis ile Eumenes II'nin karısı Stratonike'nin tanrılar arasında sayıldığı görülmektedir (125).

Ailesi, süt kardeşleri (**syntrophoi**) (126), özel muhafızları (**somaphylakes**) (127) ve dostları (**philoï**) (128) kralların yakın çevresini (**anankaioi**) oluşturmaktaydı. Bu kişilerin, zaman zaman, krallığın önemli sorunlarını görüşmek üzere kraliyet meclisine çağırıldıkları anlaşılmaktadır (129). Bazı buluntular bize, sarayda bir «mühür muhafızı» (130), biri **rhiskophylaks**, diğeri **gazophylaks** olarak adlandı-

(122) Vavrinek, *Aristonicos*, s. 6.

(123) *CAH VIII*, s. 593.

(124) Bk. dipnot 35.

(125) Bu iki kadının tanrıça olarak zikredildiği bir yazıt için bk. *OGI*, no. 309.

(126) *OGI*, 247.

(127) *OGI*, no. 747.

(128) *OGI*, index.

(129) Polybios, V, 41.6 ve *OGI*, no. 315.

(130) *SEG I*, no. 374.

rılan iki hazine görevlisi(131) ve bir tür başbakan (**ho epi ton pragmaton**) (132) gibi diğer bazı memurların varlığını göstermektedir.

Delphoi'da bulunan bazı yazıtlardan(133), krallığın ordusu hakkında değerli bilgiler edinmek mümkün olmaktadır. Söz konusu yazıtlarda, Attalos I tarafından gönderilen subay ve erler Phokis'in Lilaia kenti tarafından onurlandırılmaktadır(134). Buradan elde ettiğimiz bilgileri, Eumenes I devrine ait diğer bir yazıttaki(135) bilgilerle birleştirecek olursak, Pergamon Krallığı'nın şöyle bir ordu yapısına sahip olduğunu görürüz : Ordunun büyük çoğunluğunu oluşturan ya da askerler, **hegemoniai** adı verilen küçük birimlere ayrılmış ve her birim üst rütbeli bir subay (**hegemon**) ile onun yardımcılarının emrine verilmişti. Atlılar ise **hipparkhos**'lar tarafından yönetilmekteydi. Donanmanın iyi organize edildiği ve güçlü olduğu kesin olmakla birlikte, nasıl finanse edildiği ve örgütlendiğini bilmiyoruz. Öte yandan, ülkenin stratejik mevkiilerine özel garnizon birlikleri (**phrouroi**) yerleştirilmiş(136) ve ayrıca, ülkede asayişini sağlamak üzere bir kralliyet jandarması (**paraphylaktai**) (137) örgütü kurulmuştu. Başkent Pergamon'da ise, kralın özel muhafızları olan **somatophylaks**'lara ek olarak, sürekli bir garnizon bulundurulmakta ve Attalos III'ün ölümünden sonra, ülkede çıkabilecek karışıklıklara karşı hazırlanan dekrette(138) bunlardan «kale içine ve eski şehre yerleştirilenler» diye söz edilmektedir.

Pergamon ordusundaki askerin büyük bir çoğunluğu Grek kökenli değildi. Ancak, Pergamon **gymnasion**'unda bulunan ephebe listelerine bakılırsa, ordunun bir bölümünü oluşturan Masdyenes

(131) Rostovtzeff'e göre **Rhiskophylaks** adı verilen görevliler, kralların özel hazineleri olan **Rhiskos**'un muhafızları idiler. Öte yandan, grekler, monarkh'ların hazineleri için **Gaza** sözcüğünü kullandıklarından, **Gazophylaks** sözcüğünden de aynı görevi yapan memurlara verilen isim olması mümkündür. Bu konuda ayrıntılı bilgi ve örnekler için bk. Rostovtzeff, **Economic Policy** s. 386-7.

(132) Örnekler için bk. **OGI**, index.

(133) F. Courby, **Fouilles de Delphes II**, 2 (1921), s. 224; karşı, **CAH VIII**, s. 595.

(134) Aitolialılarla sıkı ilişkiler içinde olan Attalos I, bu birliği herhalde, Philippos V'in yaptığı saldırılara karşı takviye olarak göndermiş olmalıdır.

(135) **OGI**, no. 226.

(136) **OGI**, no. 266.

(137) Vavrinek, **Aristonikos**, s. 6; **OGI**, no. 338.

(138) **OGI**, no. 338.

ve Mysialılar grek adları taşıyorlardı, diğer bir deyişle, Hellenleşmişlerdi(139). Bu askerlerin, kendilerine tahsis edilen ve *katoikia* adı verilen yerleşim bölgelerinde hangi koşullarda yaşadıklarına ilişkin bilgimiz sınırlıdır. Bir grup askere verilen bir imtiyaz belgesi(140) bize gösteriyor ki, bu tür *katoikia*'ların, verilen toprakların kalitesi, toprağın pay edilmiş tarzı ve getirilen vergi yükümlülükleri bakımından bazı değişik türleri vardı. Öte yandan, askerler, kral tarafından kendilerine tahsis edilen topraktan başka toprak da satın alabiliyorlardı.

Eumenes I devrinde tarihlenen bir yazıttan anlaşıldığına göre, krallığın ordusu genelde paralı askerlerden *emmisthoi* oluşmaktaydı. Ancak, aynı yazıtta bazı gönüllü (*amisthoi*) askerlerden de söz edilmekle birlikte, bu gönüllülerin kimler olduklarını anlamak mümkün olmamaktadır(141). Kuşkusuz, bu paralı askerlerin bir kısmı krallığa bağlı bazı şehirler tarafından finanse edilmekteydi. Ancak, bazı varlıklı kimselerin de buna katkıda bulduklarını söylemek mümkündür. Örneğin, muhtemelen İ.Ö. II. yüzyılda, Andros adında biri, Batı Anadolu'daki bazı çarpışmalar için Pergamon'a bir miktar asker göndermiştir(142).

Gymnasion'lar krallar için ayrı bir önem taşıyor ve parasal yönden destekleniyorlardı. Krallığın geleceği, bir bakıma, burada eğitilen gençlerin elinde olacaktı. Pergamon Krallığı'ndaki *gymnasion*'ları Romalıların Augustus devrinde kurdukları *collegia iuvenum*'lara(143) benzetmek mümkündür. Bu okullara devam eden çocuklar ve gençler, hem askeri bir eğitim ve disiplinden geçiriliyor, hem de krallık ideolojisine içten bağlı birer insan olarak yetiştiriliyorlardı.

5— Kralların Ekonomik Politikası :

Pergamon Krallığı'nın zenginliği dillere destan olmuştur. Ancak, zenginlik derken, ülke içinde yaşayan halkın değil, kraliyet ailesinin zenginliğinin anlaşılması gerekir. Krallığın kurucusu Philetairos'un elkoyduğu 9000 talent'lik hazineyi de kullanarak kalkınan krallık öyle bir zenginliğe erişmişti ki, son kralın ölümün-

(139) *Inschr. Perg.*, no. 249=OGI, no. 338=IGR IV, no. 289. Yazıtın metni aşağıda verilmektedir.

(140) *Inschr. Perg.*, no. 158.

(141) OGI, no. 266.

(142) CAH, s. 596.

(143) M. Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Roman Empire*, Oxford 1957, s. 103, 107, 128, 326, 429-30.

den bir asır sonra bile, ozan Horatius'un «Attaloslar» sözcüğünü «sınırsız zenginlik» anlamında kullanıldığını görmekteyiz(144).

Krallığın en önemli gelir kaynağı, kuşkusuz, krallığa bağlı şehir veya yerli küçük toplulukların ödedikleri vergilerdi. Vergilerini, arazinin büyüklüğü ve verimliliği esasına dayandıran Hellenistik monarşilerden farklı olarak, Pergamon kralları, her şehir veya topluluk için önceden saptanmış bir miktarda vergi almaktaydılar. Herhalde bu miktar, belli bir yılın ürünü esas alınarak hesaplanmaktaydı. Örneğin, Pisidia'daki Amlada (Asar dağ) şehri yılda 2 talent vergi ödüyordu(145). Ayrıca, örneğin savaş durumlarında, bu maktu vergiler dışında bazı ek yükümlülükler de getirilmekteydi. Örneğin, Apameia şehri, bir savaş sırasında Pergamon ordusuna hububat temin etmekle yükümlü kılınırken(146), bir başka dönemde, Attouda'da (Hisarköy) oturan, Solon adında biri, krallığa hububat bağışlamaktaydı(147).

Kırsal kesimin ödemekle yükümlü olduğu vergiler hakkında bilgiler sağlayan bazı buluntular vardır. Örneğin, Soma'da bulunmuş olan bir yazıtta, Apollon Tarsenos festivaline katılanlara, «koyun alış-verişinde alınan vergilerden» muafiyet tanınmaktadır(148). Bir başka yazıt yardımı ile de, bir askeri kolonide bulunan bazı kişilere «bağlardan %5 (eikoste), hububattan ise %10 (dekate) vergi alınması koşulu ile», bir arazi bağışlandığını öğreniyoruz(149). Mülk sahipleri vergilerini ödemedikleri takdirde arazileri devlete geçmekteydi(150). Kralliyet çiftliklerini işleyenler (laoi basilikoi), vergi olarak bazen para ama çoğunlukla mal olarak, bir dekate vergisi(151) ödüyorlardı.

(144) Horatius, *Carmina*, I, 1.11-13 ve II, 18.5-6

(145) OGI, no. 751 (=Welles, *Royal Correspondance*, no. 54). Şehrin, büyük ün kazanmış olan şarabı nedeniyle zenginleştiği bilinmektedir (Strabon, 570; M. Özsait, *Hellenistik ve Roma Devrinde Pisidya Tarihi*, s. 113-4.

(146) MAMA VI, no. 173.

(147) MAMA VI, no. 68.

(148) *Ath. Mitt.*, XXIV (1899), s. 212-4, no. 36 (=Welles, *Royal Correspondance*, no. 47); Rostovtzeff, *Economic Policy*, s. 369-371 ve Magie, *Roman Rule*, s. 44 ve 782.

(149) *Inschr. Perg.*, no. 158 (=Welles, *Royal Correspondance*, no. 51).

(150) Bir yazıt, «kralliyete intikal eden arazilerde çalıştırılan kölelerin de kralliyet mülkü haline geldiğini» kaydetmektedir (*Inschr. Perg.*, no. 249).

(151) Dekate (onda bir vergisi) hakkında bilgi ve bibliyografya için bk. H. Ma-lay, «A Royal Document from Aigai in Aiolis», *Greek, Roman and Byzantine Studies*, 24 (1983), s. 352.

Yukarıda da sözünü ettiğimiz gibi, Hellespontos ve civarından sorumlu olan bir *strategos*'un, bölgesindeki bir şehir için vergi muafiyeti istenmesini dikkate alarak, bu yöneticilerin aynı zamanda vergi toplama konusunda da yetki ve sorumlulukları bulunduğunu anlamaktayız(152). Pers ve Seleukoslar devirlerindeki idari birimlerin, Pergamon kralları tarafından, en azından malî konularda muhafaza edilmiş olduğu söylenebilir(153). Örneğin, Eriza (Dereköy ?) *hyparkheia*'sında, devlet gelirlerinin toplanmasından sorumlu tutulan bir maliye görevlisi (*ho epi ton prosodon*) bulunmaktaydı(154). Ancak, büyük zenginlik kaynaklarına sahip olan şehirlerde kralların malî konuları daha yakından kontrol etmiş olmaları mümkündür. Örneğin, büyük bir zenginliğe sahip olan Sardis'deki Artemis tapınağındaki malî sorumlu (*neokoros*) kral tarafından atanmıştı(155).

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Pergamon Krallığı'na bağlı şehirlerde oturanlar, kraliyete ödedikleri vergiler dışında, buldukları şehrin koyduğu değişik türden vergileri de ödemek durumundaydılar. Diğer Grek şehirlerinde varlıklı kişilerin ödedikleri *khoregia*, *trierarkhia*, *ksenodokhia*, *boegia* ve *lampadarkhia* gibi vergilere ilâveten, alış-verişlerde uygulanan arazi, hayvan, köle, kereste ve tekstil vergileri de ödenmek zorundaydı. Ancak, krallık vergileri öylesine yüksekti ki, yerel yönetimlerin bu vergilerin miktarını yüksek tutması mümkün değildi. Şu halde, bağımlı şehirlerin finans kaynaklarını kısmak ve onları kendilerine muhtaç duruma getirmekle, Pergamon kralları, bu kentlerin iç işlerini de kontrol altına almış durumdaydılar. Örneğin, Temnos(156), Teos(157) ve Hellespontos civarındaki bölgenin(158), kraliyet veznesinden (*basilikon*) bir nevi bütçe yardımı aldıklarını gösteren bazı yazıtlar bilinmektedir(159).

Krallığın diğer bir gelir kaynağı da, ülke dışına satılan mallardan elde edilen gümrük vergileriydi. Bu verginin, krallığın ilk yıllarından itibaren yürürlükte olduğu anlaşılıyor; çünkü *Philetairos*, komşu

(152) SEG II, no. 663.

(153) Hansen, *Attalids*, s. 205.

(154) Rostovtzeff, *Economic Policy*, s. 389.

(155) A.g.e., s. 385 ve Hansen, *Attalids*, s. 202. Strabon, «kutsal olmasına rağmen, Ephesos'daki balık gelirine krallar tarafından elkonulduğunu, ancak Romalıların bunları geri verdiklerini» yazmaktadır (642).

(156) *Inscr. Perg.*, no. 157 (=Welles, *Royal Correspondance*, no. 48).

(157) SEG II, no. 580.

(158) Hansen, *Attalids*, s. 109, 166-7.

(159) CAH VIII, s. 605-6.

Kyzikos şehrine «ihraç edilen büyükbaş hayvanlardan alınan» gümrük vergisinden muafiyet (atelia) tanınmıştı(160).

Pergamon Krallığı'nın doğal kaynakları da çok ve çeşitliydi. Cicero, bir nutkunda(161), «Asia Eyaleti'nin toprakları öylesine zengindir ki, toprağın verimliliği, tarım ürünlerinin çeşitliliği, otlaklarının genişliği ve ihraç mallarının çokluğu ile diğer ülkeleri geride bırakır» demektedir. Batı Anadolu'nun zenginlik kaynaklarını bir başka yazıda özetlemiş olduğumuz için(162), burada ayrıntılara girmeyi gereksiz görüyoruz(163)

6- Kral Attalos III'ün Vasiyeti ve Aristonikos :

Pergamon Krallığı'nın son ve ilginç kralı Attalos III, son günlerinde bir vasiyetname hazırlamış ve geleneksel dostları Romalıları krallığın varisi olarak göstermişti(164). Birçok antik yazar tarafından nakledilen bu vasiyetnamenin gerçek olup olmadığı konusundaki bazı kuşkular, 1890 yılında bulunan bir yazıt sayesinde ortadan kalkmış bulunmaktadır(165). Vasiyetin tam metni bilinmediği için, kralın hangi gerekçe ile bu şekilde davrandığını bilemiyoruz. Ancak, bunu Pergamon krallarının geleneksel Roma dostluğu ile açıklamak mümkün olabilir. Nitekim, krallık, ulaştığı dillere destan zenginlik ve kudreti, Magnesia Savaşı'ndan sonra Romalıların yaptığı yeni düzenlemelere borçluydu(166). Öte yandan, Attalos'un bu vasiye-

(160) Hansen, *Attalids*, s. 18 ve 207.

(161) Cicero, *Pro Lege Manilia*, VI. 14.

(162) «Batı Anadolu'nun Antik Çağdaki Ekonomik Durumu», E.Ü. Edebiyat aFk. Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi II (1983), s. 50-61.

(163) Batı Anadolu'nun antik çağdaki ekonomik durumu hakkında başvurulması gereken en önemli kaynaklar şunlardır: M. Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Roman Empire* ve T.R.S. Broughton, *An Economic Survey of Ancient Rome*, Vol. IV, Baltimore 1938.

(164) Sallustius, *Historiae*, IV, 69; «... Eumenem, cuius amicitiam gloriose ostentant, initio prodidere Antiocho, pacis mercedem; post habitum custodiae agri captivi sumptibus et contumeliis ex rege miserrimum servorum effecere, simulatque impio testamento filium eius Aristonicum, quia patrium regnum petiverat, hostium more per triumphum duxere»; Livius, LIX: «Hereditatem autem populum Romanum reliquere Attalus, rex Pergami, Eumenis filius».

(165) *Inscr. Perg.*, no. 249 = OGI, no. 338 = IGR IV, no. 289.

(166) CAH VIII, s. 232 ve dev.

ini, devletini Roma gibi bir süper gücün daha büyük bir tamamına karşı hazırlamış olabileceğini ileri süren bilim adamları da vardır (167).

Bu vasiyeti bize aktaran bazı antik yazarlar, örneğin Florus ve Seneca, Attalos'un tüm ülkeyi değil de sadece «kişisel mülkünü» Romalılara bıraktığını yazıyorsa da (168), gerçek şudur ki, burada sözü edilen «kişisel mülk», sadece kraliyet hazinesini ve kendi malını içermekle kalmıyor, fakat aynı zamanda kraliyete ait arazileri (agri Attalici), ormanları, atelyeleri ve çok sayıdaki köleyi de kapsıyordu (169). Öte yandan, vasiyetin içeriği hakkında bize dolaylı bilgiler veren bir Pergamon dekretinden anlaşıldığına göre, Pergamon şehri ve ona bağlı arazi (territorium) ile birlikte bazı Grek kentleri de özgür bırakılmaktaydılar (170). Şu halde, kralın, vasiyetini bazı koşullarla yapmış olması mümkündür.

Attalos'un vasiyetinin Romalılar tarafından taklit edilmiş olduğu da ileri sürülmüştür. Nitekim, bu yazımızın konusu olan isyanı başlatan Aristonikos'un da aynı gerekçe ile başkaldırdığı görülmektedir (171). Öte yandan, Sallustius, Mithradates'in İ.Ö. 69 yılında Parth kralı Arsakes'e yazdığı bir mektupta, Romalıların bu vasiyeti taklit ettiklerini ileri sürdüğünü yazmaktadır (172). Günümüzün bazı araştırmacıları da, yakın zamanlara kadar bu vasiyetin gerçekliğinden şüphe duymaktaydılar (173). Ancak, gerek Pergamon'da bulunan ve vasiyetle ilgili ifadeler taşıyan yazıt (174) ve gerekse aynı yüzyılda benzeri yollara başvuran başka kralların bulunması bu tartışmayı gereksiz kılmaktadır (175).

Son kralın öldüğü sıralarda Pergamon krallığı birçok sosyal huzursuzluklarla çalkalanmaktaydı. Krallar her zaman için köle ayaklanması ihtimalini gördüklerinden, toplumun bu alt tabakasını hoş-

(167) Hansen, *Attalids*, s. 149.

(168) Florus, I, 35.2: «... *populus Romanus bonorum meorum heres esto*» ve Seneca, *Controversiae*, II: «... *omnium bonorum meorum, omnis meae pecuniae heres esto*».

(169) Hansen, *Attalids*, s. 149.

(170) Aşağıdaki çevirisi sunulan bu yazıt hakkında bibliyografik bilgi için bk. dipnot 165.

(171) Hansen, *Attalids*, s. 151.

(172) Bk. dipnot 164.

(173) Hansen, *Attalids*, s. 148.

(174) Bk. dipnot, 170.

(175) *SEG IX*, no. 7 ve *CAM IX*, s. 226.

nut etmek üzere bazı imtiyazlar tanımayı denemişlerdi. Örneğin, *paroikoi* sınıfına ve paralı askerlerin bir kısmına vatandaşlık hakkı verilirken, köleler de *paroikoi* sınıfına alınmışlardı(176). Ancak, bu imtiyazların verilisinde bile birçok haksızlıklar yapılmıştı. Zaten, o devir bir sosyo-ekonomik çalkantı ve huzursuzluk devriydi. Sicilya'daki köle ayaklanmasının haberi hemen tüm Akdeniz dünyasına yayılmış ve bu haber Anadolu'daki köle nüfusu hayli umutlandırmıştı. Diódoros, bu dönemde köleleri ayaklanmaya sevkeden yaygın bir «köle zulmü»nden söz etmektedir(177). Gerek krallara ve gerekse bireylere ait geniş mülklerde, madenlerde ve atelyelerde çalıştırılan köle sayısı, özgür insan sayısından daha fazlaydı ve bu köleler arasındaki huzursuzluk son sınırına kadar varmıştı. Örneğin, Karia'nın Amyzon (Mazinkale) şehrinde bulunan ve bu döneme tarihlenen bir yazıtta, efendisini öldüren ve evini yakan bir kölenin çarpmıha gerilmiş olduğunu belirtmektedir(178).

Aritonikos kimdi? Justinus'a göre, «Eumenes'in, Aristonikos adında, Ephesos'lu bir harpist'ten olma, evlilik dışı bir oğlu vardı. Attalos'un ölümünden sonra bu genç adam, atalarına ait olduğunu ileri sürerek tahta sahip çıkmak istedi»(179). Diğer birçok antik yazar da, Aristonikos'un Eumenes II'nin oğlu olduğunda birleşmekteyseler de(180), ihtiyatlı bir ifade kullanan Strabon'unun kraliyet ailesine mensup olduğunu(181) ve Velleius Paterculus ise bu kişinin kraliyet ailesi ile hiçbir bağı olmadığını yazmaktadır(182). Kazandığı başarılarla bakılacak olursa, hiç de sıradan biri olmadığı anlaşılan bu adam, mevcut sosyal ve ekonomik düzenden hoşnut olmayan ve son kralın vasi-

(176) CAH VIII, s. 598, ve IX, s. 103.

(177) Diodoros, XXXIV-XXXV, 2.26: «... Aynı devirde Asya'da da benzeri olaylar meydana geldi: Aristonikos, gerçekte kendine ait olmayan krallık tahtında hak iddia edince efendilerinin kötü muamelesi yüzünden köleler onunla birlik olduklar ve büyük tahribat yaparak birçok kenti ele geçirdiler».

(178) Vavrinek, *Aristonicos*, s. 20 ve L. Robert, *Et. Anat.*, s. 289.

(179) Justinus, XXXVI, 4; «...Huius testamento heres populus Romanus tunc instituitur. Sed ... erat ex Eumene Aristonicos, non iusto matrimonio, sed ex pellice Ephesia, citharistea cuiusdam filia genitus, qui post mortem Attali velut paternum regnum Asiam invasit». Kimi araştırmacılara göre, Justinus, Eumenes ile Attalos'u karıştırmıştır ve aslında Aristonikos, Attalos II'nin oğludur (E. Pais, *Histoire Romanie I*, Paris 1926, s. 595).

(180) Livius, LIX ve Eutropius, IV, 20.

(181) Strabon, 646.

(182) Velleius Paterculus, II, 4.1 ve Vavrinek, *Aristonicos*, s. 29.

yetine karşı çıkan kitlelerden yararlanmayı düşünmekteydi(183). Sonuçta, Aritionikos'un bu cüreti, kraliyet garnizon ve donanmasındaki çok sayıda paralı askerin de ayaklanmaya katılması sonucunda gerçek bir askeri güçle birleşti. Aritionikos'un, toplumun hangi kesimlerinden yararlanmayı tasarladığını daha iyi anlamak için, son kralın ölümünden hemen sonra Pergamonluların çıkardıkları bir yasa (**psephisma**) metnini incelemekte yarar vardır. Pergamon tiyatrosunda bulunan bu yazıtın çevirisi şöyledir(184):

«.....»

Mademki kral Attalos Philometor Euergetes, ölümü ile vatanımızı ve ayrıca bizzat saptadığı bir bölgeyi özgür olarak bırakmış ve şimdi bu vasiyetin Romalılar tarafından onaylanması gerekmektedir ve mademki kamunun selâmeti için aşağıda belirtilen halk tabakalarına gösterdikleri iyi niyetten dolayı vatandaşlık hakkı tanınması gerekmektedir; (o halde) halk, şu sınıflara vatandaşlık hakkı tanımayı kabul etmiş bulunmaktadır: Resmî kayıtlara yabancı (**parokoi**) olarak geçenler, şehir veya arazisinde yerleşik durumda bulunan askerler, Makedonlular, Mysialılar, kalede veya eski şehirde bulunan kolonistler, Masdyenes (kavmi), garnizon askerleri, şehir veya arazisinde oturan veya buralarda mülkü olan diğer özgür kişiler(185) ve onların kadın ve çocukları. Ayrıca, Philadelphos ve Philometor devrinde satın alınan veya ganimet olarak alınıp kraliyet mülkü olarak işlem gören köleler(186) hariç olmak üzere, yaşlı veya genç kraliyet köleleri ve azatlıların çocukları yabancı uyruklular (**paroikoi**) sınıfına alınacaklardır. Kadın veya erkek olsun, kral ölünce kenti terkedenler veya şimdi terketmek üzere olanlar oy verme hakkından yoksun bırakılacaklar ve tüm malları şehre devredilecektir.

.....»

Hiç kuşku yok ki, Pergamonlular bu yasayı, şehirde çıkan kargaşayı önlemek ve Aritionikos'a destek vermesi mümkün olan grupları tatmin etmek amacıyla ve biraz da telâşla kaleme almışlardı. Son kralın ölümü ile kenti terkeden veya buna hazırlanan **prokoi** sınıfına karşı alınan önlemlere ve verilen tavizlere bakılırsa, bunlar Aritionikos'un tarafını tercih etmişlerdi. Ancak, vaat bakımından Aristo-

(183) CAH IX, s. 104.

(184) Inschr. Perg., no. 249=OGI, no. 338=IGR IV, no. 289.

(185) Yazıtın restore edilmiş son şekli için bk. L. Robert, *Villes d'Asie Mineure* (2), Paris 1962, s. 51.

(186) Bu köleler Attalos III'ün kişisel mülkü olarak kabul edildiklerinden, Romalılara bırakılan miras içinde yer almışlardı.

nikos'un Pergamonlulardan hiç de aşağı kalmadığı görülmektedir. Pergamon agorasında bulunan ve İ.Ö.133 yılında vatandaşlığa alınanları kaydeden bir listede sadece *paroikoi*, Masdyenes ve resmi köleler değil, aynı zamanda kişisel köleler de bulunmaktaydı(187). Mafatih, Pergamon'da çok sayıda ateşli taraftarları olduğu halde, «hal-ka karşı iyi niyetli olan» gruplar Aristonikos'un başkentte yuvalan-masına engel olmuşlar ve onu ayaklanma hareketini Pergamon dışın-da başlatmağa mecbur etmişlerdi(188).

Aristonikos'un planının, öncelikle Batı Anadolu'daki sahil şehir-lerinin kontrolünü ele geçirmek olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, Smyrna ile Phokaia (Foça) arasında bulunan Leukai şehri ayaklan-maya fiilen katıldılar. Bu arada, Phokaia ve Kolophon (Değirmendere) şehirleri ile Samos adası da Aristonikos'a boyun eğmişlerdi. Donan-manın da yardımı ile, fetihlerini Karia'ya kadar genişleten ve bu ara-da Myndos (Gümüşlü) şehrini teslim alan(189) Aristonikos, Smyrna ve Ephesos şehirlerini de ele geçirmeğe çalıştı. Ancak Smyrnalılar ona kapılarını kapadılar(190). Ayrıca, Ephesos'da demirli bulunan kraliyet donanması, Aristonikos'un deniz gücünü Kyme (Nemrut Limanı) yakınlarında bozguna uğrattı(191). Smyrna ve Ephesos'un Aristonikos'a karşı çıkmalarını doğal karşılamak gerekir; çünkü her iki şehirde de Roma tarafını tutan aristokrat partiler iktidardaydılar.

Ephesos ve Smyrna'dan gelen tepki ve donanmanın yenilgiye uğraması, Aristonikos'un topladığı askerî gücün yeterli olmadığını göstermekteydi. Bu nedenle krallığın iç bölgelerine yöneldi ve buralarda sosyal huzursuzluklar devam ettiginden, çok sayıda köle ve iş-çiyi, onların bağımsızlık duygularını kabartarak, etrafında toplamayı

- (187) Ancak, verilen umutlar bakımından, Aristonikos'un Pergamon yönetici-lerinden hiç de aşağı kalmadığı görülmektedir. Pergamon agorasında bu-lunan ve İ.Ö. 133 yılında vatandaşlığa kabul edilenleri kaydeden listede sadece *paroikoi*, Masdyeni ve resmi köleler değil, fakat aynı zamanda ki-şisel köleler de bulunmaktaydı (*Ath. Mitt.*, XXVII [1902], s. 106-125 ve J. Vogt, «Pergamon und Aristonikos», *Atti, del terzo Congresso interna-zionale di Epigrafia greca e latina*, Roma 1959, s. 48).
- (188) D.R. Dudley, «Blossius of Cumae», *JRS*, XXXI (1941), s. 98 ve Hansen *Attalids*, s. 152 ve 157.
- (189) A. Wilhelm, *ÖJH* (1908), s. 68 ve dev.; T.R.S. Broughton, «Stratonicea and Aristonicus», *CPH.*, 29 (1934), s. 253.
- (190) P. Aelius Aritides, Smyrna ile ilgili olarak Roma'ya gönderdiği bir mek-tupta, şehrin Aristonikos'a kapılarını kapattığını, hatta onunla savaştığını ve bu nedenle övgüye lâyık olduğunu yazmaktadır (*Orationes*, XIX, 11).
- (191) Strabon, 646; Justinus, XXXVI, 4. 6-7 ve XXXVII, 1.1; Florus, I, 35. 4 ve V.Chapot, *La Province romaine proconsulaire d'Asie*, Paris 1904, s. 12.

başardı(192). Bu sırada, bazı Galat kabilelerinin de Aristonikos'a katılmış olmaları mümkündür(193). Bazı buluntular, Mysia Abbaitis gibi dağlık yörelerde bile Aristonikos'a karşı bir direnç olduğunu göstermektedir. Örneğin, yakın zamanda Gordos'da (Gördes) bulunan ve «Gordos'da oturan Mysia Abbaitis'liler» tarafından kaleme alınan bir onur yazıtında, «Aristonikos'a karşı yapılan savaşta önderlik eden» birinden söz edilmektedir(194) (Bk.Lev.).

Aristonikos, çevresinde toplanan kölelere gerekli umut ve morali vermek üzere hareketini felsefi bir tabana oturtmayı da ihmal etmemişti. Bu düşünceden hareketle, taraftarlarına **Heliopolitai** (Heliopolis halkı) adını vermişti. Bu isim, ya Iambulos tarafından anlatılan ütöpik Güneş Ülkesi'nden(195), ya da Suriyelilerin Güneş Tanrısı'nın kült merkezi olan Heliopolis'den (Baalbek) alınmıştı(196). Vaat edilen bu Güneş Ülkesi'nde kölelik olmayacak ve herkes mal-mülk sahibi olacaktı. Yine bu sıralarda, Aristonikos'un ayaklanmasını desteklemek üzere Anadolu'ya gelen Cumae'lı filozof Gaius Blossius da isyanın böyle bir felsefi temel üzerine oturtulmasına katkıda bulunmuş olabilir(197). Sonraları, Aristonikos'un kesin yenilgisinden sonra, Blossius'un intihar ettiği bilinmektedir(198).

Yeniden moral ve güç kazanan Aristonikos ve taraftarları, umulmadık bir başarı kazanarak, Thyateira (Akhisar) ve Apollonis'i (Palamut) ele geçirir ve daha sonra da, aralarında Mysia'daki Stratoni-

(192) CAH IX, s. 104.

(193) Galatlarla yapılan bir savaşta ölen ve Teuthrania'da gömülen bir Romalı askerin mezar taşından anlaşıldığına göre, bu asker, Kintos adında biri ile Roma'dan gelmiştir. A. Wilhelm, Kintos isimli bu kişiyi, ayaklanmanın son kalıntılarını temizlemek üzere Anadolu'ya gönderilen Romalı komutan Quintus Caepio ile özdeşleştirir (*Sitzungsberichte, Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch - historische Klasse*, 214 B, 1933, s. 26-29).

(194) H. Malay-G. Petzl, «Ehrenbeschlüsse für den Sohn des Anaximbrotos aus Gordos», *Epigraphica Anatolica* 3 (1984), s. 157-166.

(195) Iambulos'un ütöpik Ülkesi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Vavrinek, *Aristonicos*, s. 35-43; *RE IX*, col. 681-3, s.v. Iambulus; D.R. Dudley, «Blossius of Cumae», *JRS XXXI* (1941), s. 98-9; *CAH IX*, s. 21 ve 104.

(196) Rostovtzeff, *SEHFW*, s. 808; Vavrinek, *Aristonicos*, s. 35-43 ve D.R. Dudley, «Blossius of Cumae», s. 98.

(197) D.R. Dudley, a.g.e., s. 94-99; Vavrinek, a.g.e., s. 31 ve Plutarkhos, *Tiberius Gracchus*, XX. Stoik felsefeyi benimsemiş olan Blossius önceleri Tiberius Gracchus'un yakın arkadaşıydı, ancak onun ölümünden sonra Aristonikos'a katılmıştı.

(198) *The Oxford Classical Dictionary* (2nd ed.), s. 170.

keia'nın (Gelenbe) da bulunduğu bazı müstahkem mevkilere saldırır(199). Attalosların, Mysia ve Abrettene'deki dağ kavimleri arasında kurdukları garnizonlar geri çekilince, isyancılar, Propontis (Marmara Denizi) kıyısındaki Grek şehirlerine saldırılar düzenlerler. Bazı önemli şehirlerin durumu çok güçleşir(200). Başlangıçta Pergamonluların bazı sınırlı yardımlarının da katkısıyla direnen, fakat sonra bazı yerli kabilelerin hücumlarından bunalan birçok Grek kenti, Anadolu'daki monark'lardan yardım isterler ve gerçekten, bunların bir kısmından olumlu yanıt alırlar(201).

Bu arada, Attalos'un vasiyeti ile ilgili haberler Roma'ya ulaşmış (202) ve vasiyetin gereklerini yerine getirmek üzere Roma Senatosu tarafından görevlendirilen beş memur, İ.Ö.132 yılının ilk aylarında Anadolu'ya ulaşmıştır. Bu komisyon'un başında, ünlü Tiberius Gracchus'un en büyük muhaliflerinden olan P. Cornelius Scipio Nasica bulunmaktadır. Roma'da gözden düşen ve bir bakıma Roma'dan uzak tutulmak amacı ile Anadolu'da görevlendirilen Nasica, kısa bir süre sonra Pergamon'da ölür(203) ve Selinus'un (Bergama Çayı) kenarına gömülür. Nitekim, Nasica'ya ait olan mezar anıtının bazı fragmentleri Pergamon'un eski bir mahallesinde ele geçmiştir bulunmaktadır(204).

Şimdi dört kişi kalmış olan Romalı memurlar, Roma Senatosu'nun «Attaloslar tarafından yapılan tüm düzenlemeleri onayladığını» du-

-
- (199) Strabon, 646. Aristonikos'un Stratonikeia kuşatması hakkında bk. T.R.S Broughton, «Stratoniceia and Aristonicus», *CPh* 29 (1934), s. 252-4.
- (200) Diodoros, XXXIV, 12; Valerius Maximus, IX, 2,4 ve Magie, *Roman Rule*, s. 779-80.
- (201) Aristonikos ayaklanması sırasında Pergamon ve Romalılara yardım eden krallar şunlardır : Nikomedes, Ariarathes, Mithradates ve Pylamenes (Justinus, XXXVII, 1,2; Eutropius, IV, 20,1 ve Orosius, V, 10,2). Bazı bilim adamları, Eutropius ile Orosius'un Titus Livius tarafından zaten söylenmiş olan şeyleri tekrarladıklarını, oysa Livius'un Roma'nın itibarını yükseltmek için bu müttefik kralların hizmetlerini küçümsediğini ileri sürerler (Hansen, *Attalids*, s. 154). Öte yandan Vavrinek (*Aristonicos*, s. 33 ve 44), Batı Anadolu'da çıkan isyanı ilk olarak önlemeğe çalışanların Nikomedes ve Mithradates olduklarını belirtmektedir.
- (202) Attalos'un ünlü vasiyeti Roma'ya Eudemos adında biri tarafından götürülür (Plutarkhos, *Tiberius Gracchus*, XIV).
- (203) Cicero, *Pro Flacco*, 75; Plutarkhos. *Tiberius Gracchus*, XXI; Valerius Maximus, V, 3,20 ve *RE* IV, col. 1504, s. v. Cornelius.
- (204) *Ath. Mitt.*, XXXV (1910), s. 483-4, no. 77 (= *CIL* I², no. 2502 = *IGR* IV, no. 1681).

yurmasından sonra, komşu hanedanlar ve grek şehirleri nezdinde diplomatik destek aramağa koyulurlar(205). Ayrıca, Pergamon'da buldukları zamanlarda bu memurlar, bazı Grek şehirlerinden gelen elçiler tarafından ziyaret edilirler. Bu elçilerden ikisini yazıtlar yardımı ile tanımaktayız: Bunlardan ilki, Menas adında bir Sestos (Yalıkabab) vatandaşı idi. Bu adam, önceleri, şehri adına Attaloslara elçi olarak gitmiş ve ayrıca Trakya'daki kraliyet kuvvetlerinin komutanı olan Straton ile işbirliği yapmıştı. Son olarak da, «kralın tanrılar arasına kavuşmasından ve şehrinin Trakyalılardan gelen bir tehlike nedeniyle nazik bir durumda oluşundan ve ayaklanmanın getirdiği diğer tehlikelerden dolayı, Romalıların Anadolu'ya gönderdikleri elçiler nezdinde» aracılık yapmıştır(206). Yine bu komisyon üyeleri ile görüşmek üzere Pergamon'a gelen diğer bir elçi de, K y z i k o s şehri temsil eden, Makhaon adında biridir. Bu adam, şehrinin kuşatılmış olduğu bir sırada (İ.Ö.135) Makedonia valisi M. Cosconius'a başvurmuş, daha sonra görevli olarak Roma Senatosu'na gönderilmiş ve şimdi de Romalı elçilerle görüşmek üzere Pergamon'a gelmiş bulunmaktaydı(207). Böylece, gerekli bilgileri toplayarak Roma'ya dönen bu komisyon üyelerinin verdikleri rapor, Romalıların konuyu daha ciddi olarak ele almalarını ve eğer Pergamon Kralı'nın bıraktığı mirasa sahip olmak istiyorlarsa, savaşmaları gerektiğini anlamalarını sağladı.

İ.Ö.131 yılının her iki consul'ü de, bu seferin kârlı ve kolay olacağını düşünerek, Batı Anadolu'ya Roma tarafından yapılacak olan seferin komutanlığına talip oldular. Aynı zamanda Roma'nın en yüksek din adamı (*pontifex maximus*) olarak da kendini kanıtlamış olan P. Licinius Crassus, meslektaşı ve rakibi durumunda olan L. Valerius Flaccus'u, «eğer, Mars rahibi (*flamen*) olarak, kutsal görev mahalli olan Roma'dan uzaklaşırsa kendisini cezalandıracağını» söyleyerek tehdit eder. Durum Senato'da görüşülür ve Flaccus'un Roma'da kalması kararlaştırılır. Aslında, bir *pontifex maximus* olarak Crassus'un da İtalya'da kalması gerekmektedir. Ancak, uygun başka bir aday bulunamadığı için görev Crassus'a verilir(208). Consul, güçlü bir ordu

(205) Vavrinek, *Aristonicos*, s. 33 ve J. Vogt, «Pergamon und Aristonikos», s. 50-53.

(206) J. Krauss, *Die Inschriften von Sestos und der Thrakischen Chersones (I.K. 19)*, Bonn 1980, no. 1.

(207) *IGR IV*, no. 134.

(208) Livius, o güne kadar hiçbir *pontifex maximus*'un Roma'yı terketmemiş olduğunu belirtir: «... *Adversus eum (yani Aristonicum) P. Licinius Crassus consul, cum idem pontifex maximus esset, quod numquam antea factum erat, extra Italiam profectus proelio victus et occisus est*» (LIX).

ile Anadolu'ya gelir. Bir şansı da, komşu grek şehirlerinden başka, Anadolu'daki bazı krallıkların da yardıma koşmalarıdır. Bunlar arasında, Bithynia kralı Nikomedes, Paphlagonia kralı Pylamenes, Kapadokia kralı Ariarathes ve belki Galatlar bulunmaktaydı(209). İçlerinde Makhaon'un da bulunduğu Kyzikos birlikleri(210) ile, Trakya'daki huzursuz ortamdan rahatsız olan Byzantion güçleri(211) de bu takviye kuvvetleri arasında bulunmaktaydı. Öte yandan, Myndos'un Aristonikos tarafından ele geçirilmesinden rahatsız olan komşu Halikarnassos şehri de bir savaş gemisi donatarak Romalıların emrine verir(212). Tabii ki, krallığın başkenti olarak Pergamon'un da, asker toplama ve askerlerin barındırılmaları gibi sorumluluklar üstlenmişti (213).

Bu güçlü durumuna rağmen, consul Crassus uzun süre savaşa girmede. Muhaliflerinin ithamlarına göre o, kendini savaş alanında göstermekten çok, Attalosların dillere destan hazineleriyle geçirmek niyeti güdüyordu(214). Ama Crassus, Anadolu'da bulunduğu süre içinde özellikle Grek nüfusun büyük sevgi ve güvenini kazanmıştı. Bunda, grekçenin beş lehçesini anadili kadar iyi bilmesinin büyük rolü olmalıdır(215). Crassus, büyük disiplini, her zaman haklının yanın-

(209) Eutropius, IV, 20.1; Orosius, V, 10.2; Vavrinek, *Aristonicos*, s. 31-32 ve Hansen, *Attalids*, s. 160.

(210) *IGR IV*, no. 134.

(211) Tacitus, *Annales*, XIII, 62.2.

(212) Armağan olarak sunulan bu gemiyi zikreden yazıt için bk. A. Wilhelm, «Inscripfen aus Halikarnassus und Theangela», *ÖJh XI* (1908), s. 68-70 ve ayrıca krs. T.R.S. Broughton, «Stratoniceia and Aristonicus», *CPh.* 29 (1934), s. 253.

(213) *Ath. Mitt.*, XXXII (1907), s. 243-45, no. 4 (= *IGR IV*, no. 292) ve Magie, *Roman Rule*, s. 1045 ve 1050.

(214) Justinus, XXXVI, 4.7-8.

(215) Valerius Maximus, VIII, 7.6 : «... Iam P. Crassus, cum in Asiam ad Aristonicum regem debellandum consul venisset, tanta cura Graecae linguae notitiam animo comprehendit, ut eam in quinque divisam genera per omnes partes ac numeros penitus cognosceret, quate res maximum ei sociorum amorem conciliavit qua quis eorum lingua apud tribunal illius postulaverat, eadem decreta reddenti», krs. Quintilianus, XI, 2.50.

da oluşu ve haksızlık işleyenleri acımasızca cezalandırması nedeniyle Anadolu'da bir efsane haline gelmişti (216).

Nihayet harekete geçen ve Leukai'ı kuşatan Crassus, Aristonikos'un donanmasının ani bir baskınına uğrar ve ağır kayıplar vererek kuzeye çekilmeğe mecbur kalır. Pergamon'a yaklaştığı bir sırada, Elaia ile Myrina arasında isyancılar tarafından yakalanır. Bir Roma consul'ünün esir düşmesini küçültücü bulduğundan, atındaki değneği alıp, kendisini Aristonikos'a götürmekte olan Trakyalı askere saldırır ve onun bir gözünü çıkarır. Acılar içinde kıvranan asker, Crassus'u orada öldürür ve başını Aristonikos'a götürür (217).

Crassus'un ölümü ile, Aristonikos, başarılarının zirvesine ulaşmıştır. Onun bu güçlü durumundan yararlanmak isteyen Pergamon'daki taraftarları, başkente de saldırması için büyük baskılar yaparlar.

- (216) Eustatius, *Commentarii ad Homeri Iliadem et Odysseam, ad fidem exempli Romani*, XVIII, 7. Crassus hakkında şöyle bir hikâye nakledilir: Savaşın başından itibaren Aristonikos'un barınağı haline gelen Leukai'ı kuşatmağa ve hücum etmeğe karar veren Crassus, kale kapılarını kırmakta kullanmak üzere bir şahmerdan (uzun v eağır direk) aramaktadır. Bu nedenle, Myrina'nın başmimarına (arkhitekton) bir mektup yazarak, daha önce şehirde bizzat gördüğü iki direkten birinin kendisine gönderilmesini ister. Diğerinin hangi amaçla kullanılacağını öğrenen mühendis, kullanılması ve taşınması daha kolay olur düşüncesi ile, direklerden küçük olanını gönderir. Buna çok sinirlenen Crassus, adamı çağırır ve nedenini sorar. Aldığı teknik açıklamayı anlamaz ve adamı soyarak döver (Aulus Gellius, *Noctes Atticae*, I, 13.11-13.
- (217) Strabon, 646; Livius, LIX; Valerius Maximus, III, 2.12: «*Militis hic in adverso casu tam egregius virilis animus, quem relaturus sum imperatoris: P. enim Crassus cum Aristonico bellum in Asia gerens a Thracibus, quorum is magnum numerum in praesidio habebat, inter Elaeam et Zmyrnam expectus, ne in dicionem eius perveniret, dedecus arcessita ratione mortis effugit virgam enim, qua ad regendum equum usus fuerat, in unius barbari oculum direxit; qui vi doloris accensus latus Crassi sica confodit, dumque se ulciscitur, Romanorum imperatorem malestatis amissae turpitudine liberavit. Osendit fortunae Crassus quam indignum virum tam gravi contumelia adficere voluisset, quoniam quidem iniectos ab ea libertati suae miserabiles laqueos prudenter pariter ac fortiter rupit donatumque se iam Aristonico dignitati suae reddidit*»; Frontinus, IV, 5.16; «*P. Crassus, cum bellum adversus Aristonicum in Asia gerens inter Elaeam et Myrinam in hostium copias incidisset vivosque abduceretur, execratus in consule Romano captivitatem virga, qua ad equum erat usus, oculum Thracis a quo tenebatur, eruit atque ab eo per dolorem concitato transverseratus dededuc servitutis, ut, voluerat, effugit*» ve Eutropius IV, 20.

Ancak, şehri korumakla görevli olan Pontos kralı Mithradates V Euergetes, şehir içindeki Aristonikos taraftarlarını etkisiz hale getirir ve böylece şehirden görmesi mümkün olan desteği engeller(218). Bu kritik günlerde Pergamon halkının çok büyük korkular yaşadıkları kesindir. Nitekim, Pergamon'da bulunan bir adak şirinde, adak sahibi. «kendisini Aristonikos'dan koruyan tanrıça Athena'ya duyduğu minneti» ifade etmektedir(219).

Roma donanmasının yenilgisi ve Crassus'un ölümü ile ilgili haber Roma'ya gelir gelmez, İ.Ö.130 yılı consul'ü olan M. Perperna, yanına bir miktar asker ve yüksek dereceli 10 memur alarak Anadolu'ya hareket eder. Bu sırada, isyancılar ve Aristonikos elde ettikleri zaferi kutlamaktadırlar. Perperna hiç vakit kaybetmez ve ani bir hücumla Aristonikos'un kuvvetlerini büyük bir bozguna uğratar. Taraftarlarının daha bol olduğu Mysia Abbaitis'e kaçmakta olan Aristonikos, Kaikos (Bakırçay) üzerindeki Stratonikeia şehrine sığınır(220). Takibi sürdüren Perperna, şehri kuşatır, açlığa mahkûm eder ve sonunda teslim olmak zorunda bırakır. Aristonikos'u esir alarak Pergamon'a dönen consul, isyancıların liderini ve Pergamon Krallığı'nın ünlü hazinesini Roma'ya gönderir(221). Perperna, daha sonra tanrılara şükran adakları sunar ve zaferini kutlamak üzere Pergamon'da düzenleyeceği tören ve yarışmalara (agon) davet etmek üzere, tüm komşu şehirlere elçiler gönderir(222). Ancak, ne bu törenleri ve ne de

- (218) *Ath. Mitt.*, XXXII (1907), s. 243 ve dev., no. 4 (=IGR IV, no. 292); Rostovtzeff, *SEHFW*, s. 1523; Magie, *Roman Rule*, s. 1035 ve *CAH IX*, s. 105. Öte yandan, Pergamon veya Elaia'ya ait olan bir dekret, başkent ve civarının bu devirdeki koşulları hakkında önemli bilgiler vermektedir (*Ath. Mitt.*, XXXVIII, [1913], s. 39-40 = *Syll.*³, no. 694).
- (219) *Inscr. Perg.*, no 14 (= F. Hiller von Gaertringen *Historische griechische Epigramme*, Bonn 1926, no. 111).
- (220) Aristonikos'un kuşatıldığı şehrin Karia'daki mi, yoksa Lydia'daki Stratonikeia mı olduğu konusu uzun uzun tartışılmıştır. Ancak, Aristonikos'un asıl gücünü Lydia'dan alması, bu şehrin Lydia'daki Stratonikeia olması ihtimalini güçlendirmektedir. Bu konuda daha çok kanıt için bk. T.R.S. Broughton, «Stratoniceia and Aristonicus», *CPh.* 29 (1934), s. 252-4.
- (221) Justinus, XXXVI, 4.9; Eutropius, IV, 20; Orosius, V, 10 ve Plinius, *Naturalis Historia*, XXXIII, 148. Pergamonluların bu çok ünlü hazinesinde bulunan mücevheratın Roma'daki bazı açık arttırmalarda satıldığı söylenir. Öte yandan, Lydia'daki harekâti sırasında Perperna, Hierakome'deki Artemis Persike tapnağının sahip olduğu arazinin dokunulmazlık haklarını genişletmişti (Tacitus, *Annales*, III, 61.4).
- (222) Örneğin, Priene şehrinin, bu festivallere katılmak üzere Pergamon'a temsilciler (theoroi) gönderdiği bilinmektedir. (H.v. Gaertringen. *Inscriptionen von Priene*, Berlin 1906, no. 108 [satır 223-230] ve no. 109 [satır 91-93]).

Roma'da tertiplenmesi gereken zafer alayını görecektense kadar şanslıdır; consul, Pergamon'da yakalandığı bir hastalığa yenik düşerek, İ.Ö.129 yılında orada ölür(223). Bundan sonra Pergamon halkı, Aristonikos tehlikesinin ortadan kaldırılışını kutlamak ve savaş boyunca ihmal edilen Herakleia ve Soteria festivallerini yenilemek amacıyla büyük düzenlemelere girişir(224).

Bu arada, İ.Ö.129 yılı consul'ü olan M. Aquilius, olup bitenlerden habersiz, hem Aristonikos'u ve hem de Pergamon hazinelerini ele ele geçirmek umudu ile yola çıkar Anadolu'ya ulaştığında, savaşın Perperna tarafından kazanılmış olduğunu gören Aquilius, isyancıların son direnişlerini kırmak ve bazı hassas noktalara asker yerleştirmek üzere harekete geçer. Yanına, Bargylia'dan (Asarlık) temin ettiği yardımcı güçleri de alarak, dağlık Mysia Abbaitis bölgesine yönelir. Ele geçirmekte güçlük çektiği yerler için, «Romalıları küçük düşürücü» bir çareye başvurur; şehir veya köylerin su temin ettiği tüm kuyulara zehir atar(225). Ayrıca, Karia'da çıkması muhtemel bazı kargaşalıklara karşı, yardımcısı Gn. Domitius'u Bargylia'da bırakır. Bazı küçük direnişlerin İ.Ö. 128 yılına kadar sürmüş olması mümkün olsa bile, savaş, Mysia'nın kontrol altına alınmasıyla bitmiş sayılırdı ve consul kendini yeni Roma Eyaleti'nin (Asia) teşkiline verebilirdi (226).

Aristonikos'un akıbeti ne oldu? İlkçağda, Anadolu'daki bu en büyük köle ayaklanmasının sonu hakkında çelişen bilgiler almaktayız. Bazı antik yazarların belirttiği gibi(227), eğer zafer alayında

-
- (223) Justinus, XXXVI, 4.10-11; Eutropius, IV, 20; Orosius, V, 10 ve Valerius Maximus, III, 3.5. V. Maximus'un verdiği bilgiler hem çok ilginç, hem de diğer tarihçilerin yazdıklarından farklıdır. Ona göre, Perperna bir zafer töreni yapmıştır. Ancak, sonradan öğrenilmiştir ki; Perperna consul olduğu sırada henüz bir Roma vatandaşı bile değildir. (Nitekim, Perperna adı Etrüsk kökenli bir isim gibi görünüyor). Bu nedenle, Roma'yı terke ve bir başka şehirde yaşamağa mecbur edilmiştir. Maximus'un verdiği bu bilginin doğruluğunu savunanlar da vardır (Hansen, *Attalids*, s. 158).
- (224) *Ath. Mith.*, XXXIII (1908), s. 406, no. 35 ve Ch. Habicht, *Altertümer von Pergamon*, VIII, 3, Berlin 1969, s. 27.
- (225) Florus I, 35: «... Aquilius Asiatici belli reliquias confecit, mixtis —nefas— veneno fontibus ad deditionem quarundam urbium. Quae res ut maturam ita infamen fecit victoriam, quippe cum contra fas deum moresque maiorum medicaminibus inpuris in id tempus sacrosancta Romana arma violasset».
- (226) Strabon, 647; Justinus, XXXVI, 4.10-11 ve *CAM IX*, s. 106.
- (227) Sallustius, *Historiae*, IV, 61.8; Velleius Paterculius, II, 4. 1: «... victus a M. Perperna ductusque in triumpho.....»

Romalılara teshir edildiyse, Aristonikos'un, Aquilius'un Roma'ya dönüp bu zaferi kutladığı İ. Ö. 126 yılı sonlarına kadar yaşamış olması gerekir(228). Diğer bazı tarihçilerin yazdığına göre de(229), Aristonikos, Roma'daki bir hapishanede bulunduğu sırada boğdurulmuştu, çünkü savaşın asıl galibi olan Perparna'nın Pergamon'da mü nedeni ile bir zafer alayı tertip edilmiş olması mümkün değildir.

Bu yazıda kullanılan kısaltmalar şunlardır:

Ath. Mitt. : *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung.*

BCH : *Bulletin de Correspondance hellénique.*

CAH : *The Cambridge Ancient History.*

CIL : *Corpus Inscriptionum Latinarum.*

CPh : *Classical Philology.*

Hansen, Attalids : E.V. Hansen, *The Attalids of Pergamon*, Ithaca and London 1971 (2nd ed.).

IGR : *Inscriptiones Graecae ad Res Romanas Pertinentes.*

Inscr. Perg. : M. Fraenkel, *Die Inschriften von Pergamon* (= *Altertümer von Pergamon VIII*), Berlin 1890-1895.

JRS : *The Journal of Roman Studies.*

Inscr. Magn. : Otto Kern, *Die Inschriften von Magnesia am Maeander*, Berlin 1900.

Magie, Roman Rule : David Magie, *Roman Rule in Asia Minor*, Princeton 1950.

MAMA : *Manimenta Asiae Minoris Antiqua.*

OGI : W. Dittenberger, *Orientalis Graeci Inscriptiones Selectae.*

ÖJh : *Jahreshefte des österreichischen archäologischen Instituts.*

RE : *Pauly-Wissowa-Kroll, Realencyclopädie der Clasischen Altertumswissenschaft.*

REG : *Revue des études grecques.*

Rostovtzeff, Economic Policy : M. Rostovtzeff, «Notes on the Economic Policy of the Pergamene Kings», *Anatolian Studies Presented to Sir W. M. Ramsay.*

(228) Hansen, *Attalids*, s. 159.

(229) Eutropius, IV, 20 ve Orosius, V, 10.

Rostovtzeff, SEHW : M. Rostovtzeff, **The Social and Economic History of the Hellenistic World**, Oxford 1941.

SEG : **Supplementum Epigraphicum Graecum**.

Steph. Byz. : Stephanus Byzantius, **Ethnika**.

Syll³ : W. Dittenberger, **Syloge Inscriptionum Graecarum** (3. baskı).

TAM V, 1 : P. Herrmann, **Tituli Asiae Minoris V, 1 : Tituli Lydiae**, Wien 1981.

Vavrinek, Aristonikos : V. Vavrinek, **La révolte d'Aristonikos**, Rozpravy Československé akademie ved 67 (1957), 2.

Welles, **Royal Correspondance** : C.B. Welles, **Royal Correspondance in the Hellenistic Period (A Study in Greek Epigraphy)**, New Haven 1934.



Gördes'de, iki parça halinde ele geçen ve Aristonikos'a karşı yapılan savaşlarda Mysia Abbaitis halkının önderliğini yapan Anaksimbrotos oğlu ...'yı onurlandırmak üzere Gordos'da oturan Mysia Abbaitisliilerin aldıkları bir karar metni. Eser, şimdi Manisa Müzesi'ndedir (Yayın için bk. H. Malay- G. Petzl, *Epigraphica Anatolica* 3 1984, s. 157-166).